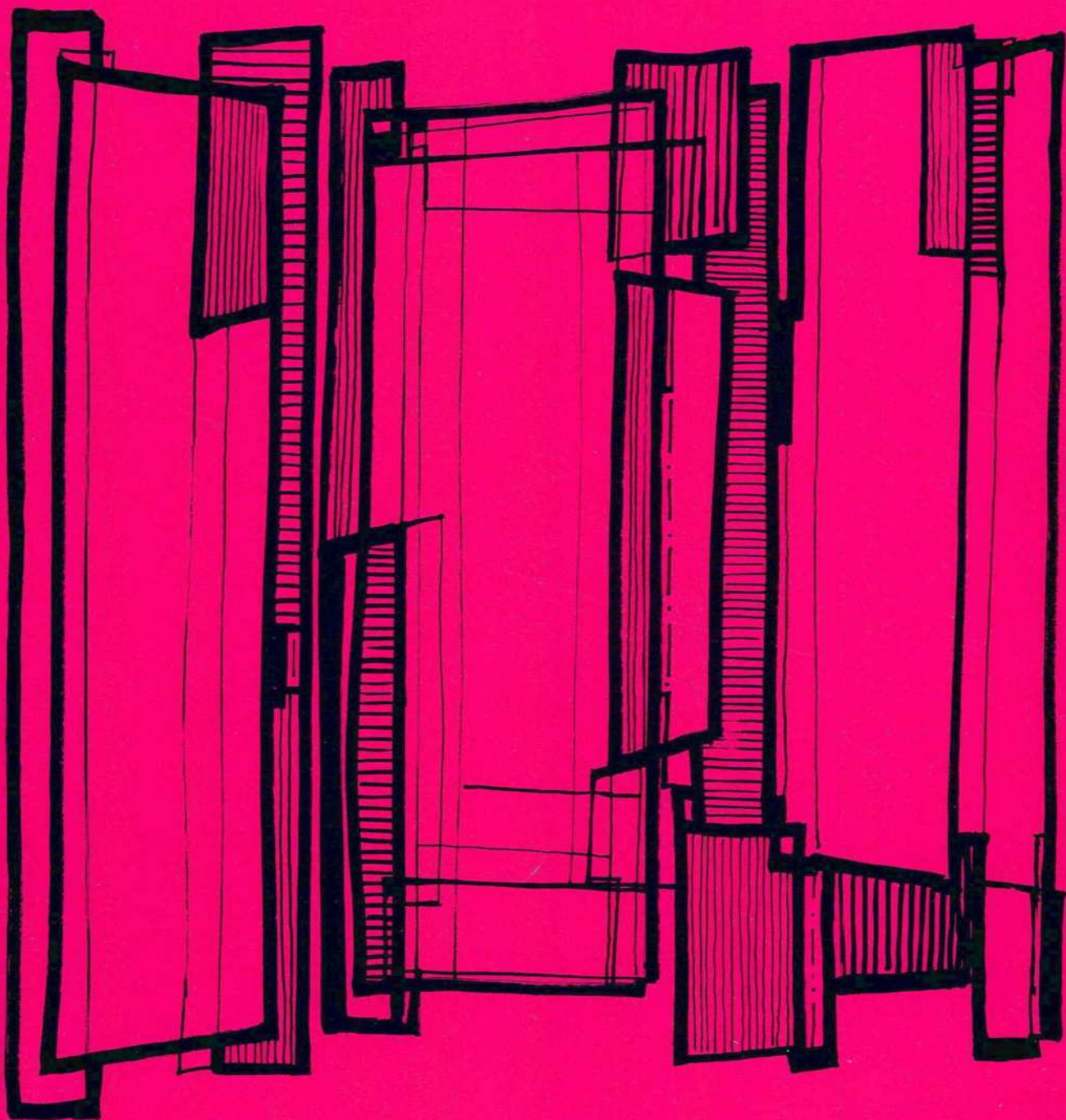


---

# radio scola

---



**Cuntegn**    401    Ord la historia dil film  
                  402    Igl imperi roman  
                  403    Raffaele d'Alessandro

Beat Manetsch  
Gieri Antoni Caviezel  
Simon Camartin

**1-89**

---

**1** Annada 35/1989  
6 carnets ad onn

# radio scola

Organ uffizial  
da la cumissiun da Radioscola CRR  
(Cuminanza Rumantscha  
da Radio e Televisiun)

## Ediziun

Radio rumantsch, Cuira

## Cumissiun da Radioscola

Gieri A. Caviezel, president e  
represchentant dal radio,  
7000 Cuira, tel. 081-22 95 66

Rico Falett, magister real,  
7554 Sent, tel. 084-9 10 32

Augustin Manetsch, scol sec.  
7180 Mustér, tel. 081-7 53 32

Georgina Schaller-Gabriel,  
surmestra, 7431 Donat,  
tel. 081-61 17 08

Olinda Hosang-Tschalèr  
scolasta, 7164 Dardin,  
tel. 086-4 14 77

Lina Baselgia, scolasta  
7078 Lai, tel. 081-34 41 25

## Cumissiun redacziunala

Gieri A. Caviezel, president e  
represchentant dal radio,  
7000 Cuira, tel. 081-22 95 66

Rico Falett, magister real,  
7554 Sent, 084-9 10 32

Lina Baselgia, scolasta  
7078 Lai, tel. 081-34 41 25

Cristian Joos, post da programs,  
7000 Cuira, tel. 081-22 95 66

## Temp d'emissiun

9.00–9.30 sin la quarta  
cadeina grischuna  
gievgia: emissiun  
glindesdi: repetiziun

## Abunament

6 carnets: 12. – frs.  
Carnet singul: 2. – frs.

Empustaziuns a:  
Radio rumantsch, Radioscola  
Via dil teater 1, 7000 Cuira  
telefon 081-22 95 66

Cuverta: Jacques Guidon

Tut las emissiuns dal Radio rumantsch  
vegnan emessas sin la quarta cadeina grischuna

## Survista da las emissiuns dal Radio rumantsch

| 09.00 | glindesdi                 | mardi                    | mesemna | gievgia     | venderdi   | sonda         | dumengia                  |
|-------|---------------------------|--------------------------|---------|-------------|------------|---------------|---------------------------|
|       | Radioscola<br>(Bainveggi) |                          |         | Radioscola  |            |               |                           |
| 9.30  | Accents<br>(Repetiziun)   |                          |         | (Bainveggi) |            |               |                           |
| 10.00 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 10.03 | Allegra                   | Allegra                  | Allegra | Allegra     | Allegra    |               |                           |
| 11.00 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 11.03 | Allegra                   | Allegra                  | Allegra | Allegra     | Allegra    |               |                           |
| 12.00 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 12.15 |                           |                          |         |             |            | Accents       |                           |
| 12.30 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 12.40 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 13.00 |                           |                          |         |             |            | Artg ...      | Agri-cultura              |
|       |                           |                          |         |             |            |               | Scuntrada<br>(Repetiziun) |
| 13.55 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 14.00 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| fin   |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 16.00 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 16.03 | Diari                     | Diari                    | Diari   | Diari       | Diari      |               |                           |
| 17.00 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 17.03 | Diari                     | Diari                    | Diari   | Diari       | Diari      |               |                           |
| 18.00 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 18.20 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 18.30 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 19.00 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 19.10 |                           |                          |         |             |            | Raschlada     | Vita e cretta             |
| 19.15 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 19.30 |                           | Battaporta               |         |             | Battaporta | Vita e cretta |                           |
| 19.50 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 20.00 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
|       |                           | Artg ...<br>(Repetiziun) |         | Scuntrada   |            |               |                           |
| 21.00 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 21.15 |                           |                          |         |             |            |               |                           |
| 22.00 |                           |                          |         |             |            |               |                           |

subregional regional

Novitads: subregional nazional

## Emissiuns rumantschas da televisiun

### Svizra rumantscha

La Svizra rumantscha  
vegn emessa mintga  
4. dumengia da las  
18.00–18.45.

### Telesguard

Il Telesguard vegn  
emess mintgamai la  
sonda da las  
17.25–17.40 e repeti la  
dumengia da las  
13.15–13.30.

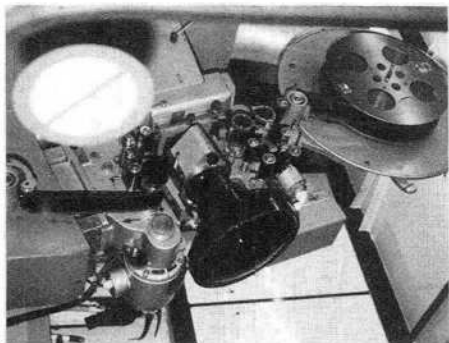
### L'istorgia da bunanotg

L'istorgia da bunanotg  
vegn emessa mintga-  
mai il mardi da las  
17.45–17.55 e la sonda  
da las 17.40–17.50.

### In pled sin via

Il Venderdi sontg,  
l'Ascensiun, l'emprima  
dumengia d'avust e a  
Nadal.

## Program d'emissiun Radioscola



12-01-89  
16-01-89

### **Ord la historia dil film** da Beat Manetsch

Pagina  
2

El carnet Radioscola ha igl autur presentau la pre-historia dil film ed ell'emissiun raquenta Beat Manetsch dils pioniers dil film e lur lavur. El tracta era l'influenza che Charlie Chaplin ha giu – sco figura – sil svilup dil film. Quei niev mied da massa ha naturalmein era influenza ils auters arts. Il davos aspect dall'emissiun ei dedicaus al pass dil kino alla televisiun ed alla muntada che quel ha giu silla societad.



26-01-89  
30-01-89

### **Igl imperi roman** da Gieri Antoni Caviezel

10

Cun ina singula emissiun san ins naturalmein buca mussar igl entir svilup ch'igl imperi roman ha fatg atras durant plirs tschenteners. Ei tucca da sere-strencher sin entgins fatgs historics che han possibilitau in tal imperi mundial. En special tracta quell'emissiun la veta dil mintgadi dils Romans, la constituziun da quei stat, il svilup digl imperi, il monarc Cesar, la sclavaria ed il cristianissem, plina-von l'influenza silla Svizra hodierna e la decadenza digl imperi roman.



09-02-89  
13-02-89

### **Raffaele d'Alessandro** da Simon Camartin

20

Raffaele d'Alessandro s'auda tier l'emprema garnitura da cumponists svizzers dil 20avel tschentaner e tuttina enconuschan mo paucs da nus quella personalitad. En sias cumposiziuns ha el integrau adina puspei nies lungatg romontsch, nossas cuntradas ed ils avdents. El ha schizun perpetnisau melodias romontschas en si'ovra e mess en musica la historia e mitologia dil Grischun.

Schebein che d'Alessandro era in Grischun ha el tschaffau ragischs en Svizra franzosa nua ch'el ha aunc oz admiratur e veneratur. El mereta denton era tier nus ina derasaziun pli vasta e perquei ei Simon Camartin s'occupaus empau pli da rudien cun quei scheni sconuschiu.

### **Spediziun dil carnet Radioscola**

Cun l'entschatta digl onn 1989 vulein nus simplificar la spediziun dil carnet Radioscola. Pil singul abonnent resta tut sco tochen dacheu.

Tier las scolas dat ei da niev mo ina spediziun per casa da scola e buca differenziau pli ils differents scalems. Sch'ei dat tscheu ni leu fricziuns ni sch'il diember da carnets Radioscola constat buca, intervegni ton pli spert tier:

**Radio Romontsch, via dil teater 1, 7000 Cuera**  
**Telefon 081/22 95 66**

La medema adressa vala era per tut tgi che vul collaborar cul Radioscola e far forza in'emissiun ni l'autra.

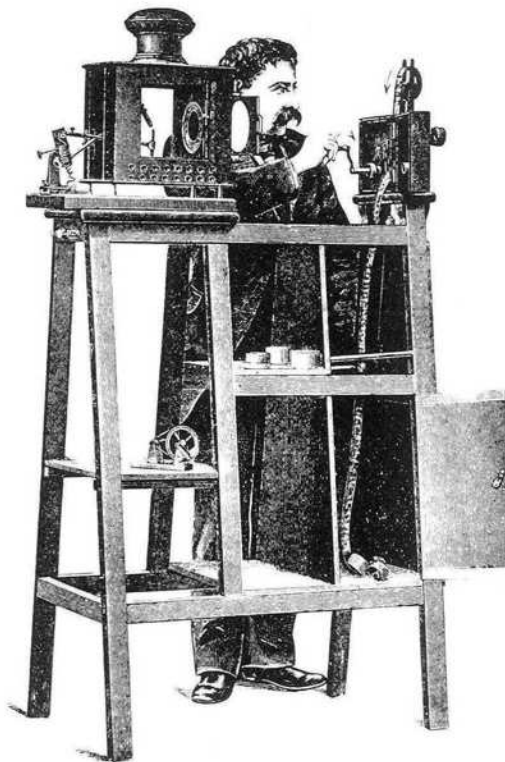
## Ord la historia dil film

12-01-89, 9.00 emissiun  
16-01-89, 9.00 repetiziun

Denter 1890 e 1900 demonstreschan differents inventaders e fotografs ella Europa ed ell'America maschinas da fotografar che san registrar e reproducir moviments. Il publicum ei incantaus da quellas apparatusas. Per schurmegiar las ideas fundamentalas vegnan quellas annunziadas agl uffeci da patentas. Mintga experimentader less esser gl'emprem che ha success culs maletgs da moviment. Nundumbreviels process vegnan instradai.

Ils frars Louis e Auguste Lumière gudognan quella concorrenza. Els han inventau l'emprema e la megliera apparatura per mussar il moviment. Ils 22 da mars 1895 presentan ils frars lur «Cinématograph» alla «Société d'Encouragement pour l'Industrie nationale» a Paris. Els muossan il film «La Sortie des Ouvriers de l'Usine Lumière».

Quell'emprema presentaziun publica vala sco naschienscha dil niev medium. Commercialisau gl'emprem film han ils Lumières ils 28 da december 1895. Lur maschina cumbinescha tuttas operaziuns ch'ei necessarias per far film: Ella ei el medem mument camera, projectur e maschina da copiar.



Louis Lumière e siu «Cinématograph» durant ina producziun.

### Il svilup dil film

- La historia dil film entscheiva cun tuts antecessurs dil «Cinématograph» e cun scuvierer certs aspects sin auters camps artistics che han ina grond'influenza el mument ch'ei vegnan utilisai pil film (p.ex. en fuorma speciala dil melodrama ni la fotografia da portrets).
- Denter 1896 e 1912 sesviluppescha il kino d'in'attracziun da fiera tier ina branscha autonoma e tier ina fuorma artistica. Quella perioda ei ida a fin cu ils films dramatics ein vegni pli liungs che duas rollas da film à 10 minutas.
- 1913 tochen 1927 ei il temps dil film met: Quei ei stau ina fasa fetg creativa.
- 1928 survegn il film il tun sincron. Enteifer 4 onns mida l'industria da kino digl entir mund vi sil sistem cun tun. Artisticamein munta quei in pass anavos: La tecnica cun tun ei

talmein cumplicada che l'acziun avon la camera ei suttamessa a quella e piarda tutta spontanadad. Concernent finanzas e tecnica ei quei cuort intervall da grond'imputenza.

- «L'epoca d'aur» per Hollywood cuoza da 1932 tochen suenter la secund'uiara mundiala (1946): Il pli grond success economic ch'il kino ha insumma giu.
- L'invenziun dalla televisiun munta pil film ina provocaziun prigulusa. Quella confruntaziun dominescha ils onns 46 tochen 59. Tochen dacheu eran ils differents centurms defini clar e bein. Ussa vegn tut internazionalisau. Esteticamein piarda Hollywood sia posiziun predominanta, economicamein buca.
- All'entschatta dils onns sissonta nesch en Frontscha la «Nouvelle Vague» - l'unda nova, giuvna, frestga.

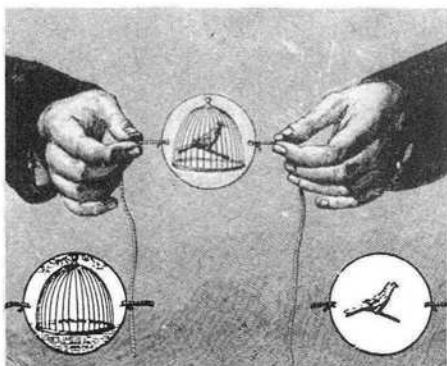
Novs mieds tecnicos, novas metodos da finanziair las producziuns ed in niev patertgar politic e social dil film neschan. L'idea dalla «Nouvelle Vague» sedarasa en 20 onns sigl entir mund.

- Entuorn 1980 lein nus tschentar il davos tiern. Il film da kino ei mo pli ina pintga part dall'industria da divertiment e da comunicaziun. La televisiun ei alla testa dils mieds auditivs ed audiovisuals. En sia posiziun vegn ella sustenida da sias funcziuns secundaras sco p.ex. las cassetas e plattas da video, la televisiun da satellit, las plattas da musica culs videoclip, perfin differentas metodos da stampar e naturalmein l'entira sparta da giugs electronics. Aschia ei il film da kino vegnius svaletaus considerablamein.

## Il principi dil film

### Il taumatrop

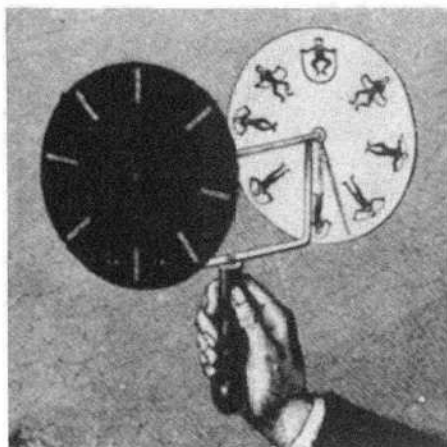
Il miedi John Ayrton Paris less demonstrar sin in congress d'anno 1825 con spert – ni plitost con plaun – che nos egls funcziuneschan. El fa quei cun in sempel termagl. El fa diever d'ina schibetta da cartun e dessegna sin quella differents maletgs davon e davos. Sch'ins rotescha quella schibetta cun duas cordas denter la detta semischeidan ils dus maletgs e nus survegnin in niev, in tierz maletg. Quei tierz maletg ei in'illusun.



Caussas sa il carstgaun veser pèr el mument ch'ei dat glisch (radis da glisch) tras la pupilla silla retina. Leu vegnan quellas informaziuns opticas midadas en informaziuns chemicas ed ils gnarvs dils egls meinan il signal «glisch» el tschurvi. Stezza la cazzola tuttenina lu resta la glisch aunc in pign mument silla retina; quei retard cuoz mo in stellin d'ina secunda. Gia il Roman Ptolemeus ha descuret quei fenomen en sia ovra «optica» igl onn 150 suenter Christus.

Per la camera da film ei quei effect igl element central: El lubescha la midada d'in maletg a l'auter, 24 gadas per secunda, 1440 gadas per minuta. Tier nossa schibetta magica – sco quei ch'il taumatrop vegn era numnaus – eis ei buca in singul maletg che semova, mo bein ina mischeida optica da dus maletgs.

### Il stroboscop



Independent da Plateau s'occupescha il fisicher Simon Stampfer a Vienna cun problems dil medem gener. El anfla pil medem sistem in'otra fuorma. Siu stroboscop drova negin spiegel. La rudiala cullas fessas ei separada dalla rudiala culs maletgs. Denton ein omisdas colligiadas cun in ischel.

### Il fenachisticop

Per visualisar entiras sequenzas da moviment construescha Joseph Antoi-

ne Plateau 1829 la «roda dalla veta». Ella sebase sigl effect stroboscopic ch'ei formulaus sco suonda: Il moviment ch'ins vul contonscher ella reproducziun ston ins reparter sin ina seria da singuls maletgs. Minimum 16 maletgs ston vegnir reproduci en ina secunda per ch'ins hagi il sentiment da veser in moviment. Grev da capir? Forse ch'ei gida vus sche Vus construis sez ina «roda dalla veta». Mirei sin pagina 4.

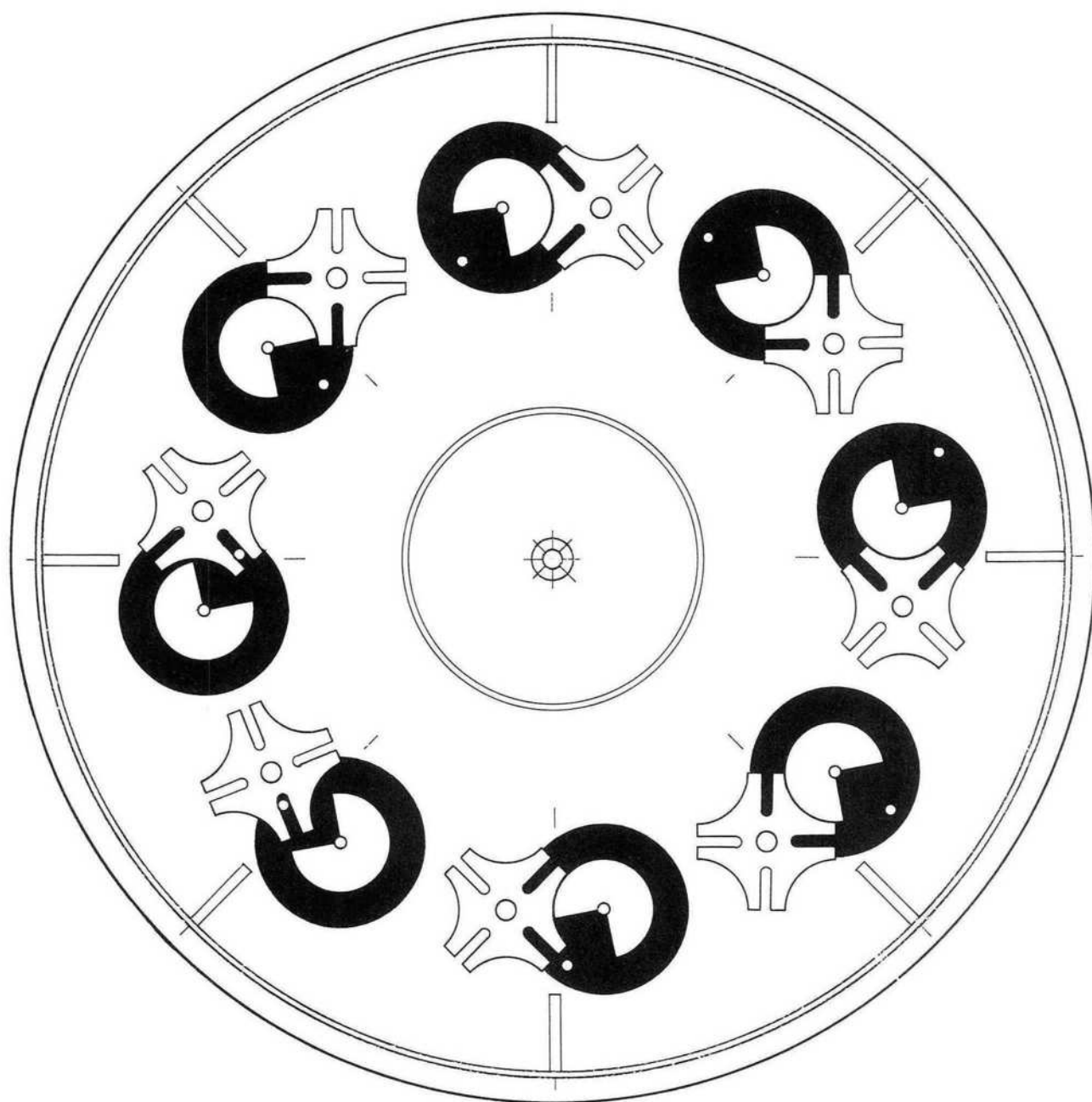


### Il zoetrop

1833 baghegia igl engles William Horner ina nova varianta dil stroboscop e dil fenachisticop: il «schumber magic» numnaus zoetrop. Las fessas sesanflan ella mesadad sura dil schumber. Ils maletgs ein dessignai sin in pindel da pupi. Il zoetrop ha dus avantatgs: Plirs aspectaturs san cuchegiar el medem mument atras las fessas. Plinavon eis ei fetg sempel da midar ora ils pindels dil schumber. Aschia daventa il zoetrop in dils pli populars termagls optics dil 19avel tschentaner.

In producent da capialas ell'America nezegia quei termagl per far reclama. Cun paucas manipulaziuns san ins midar las scattas da capialas en in zoetrop. Ils pindels cun differents filmets ein aschuntai. Ina versiun monumental vegn baghegiada 1857 a Frankfurt. Il diameter mesira 5 meters e buca meins che 30 personas san mirar enina el schumber.





Quella roda cuntegn gl'entir sistem tenor il qual la tecnica dil film funcziunescha!

Las fessas che roteschan davon igl egl han la funcziun da siaras. Las egliadas ch'ins po mintgamai dar tras las singulas fessas ein talmein cuortas ch'ins encorscha buca la rotaziun dalla schibetta. Sco tiel tau-

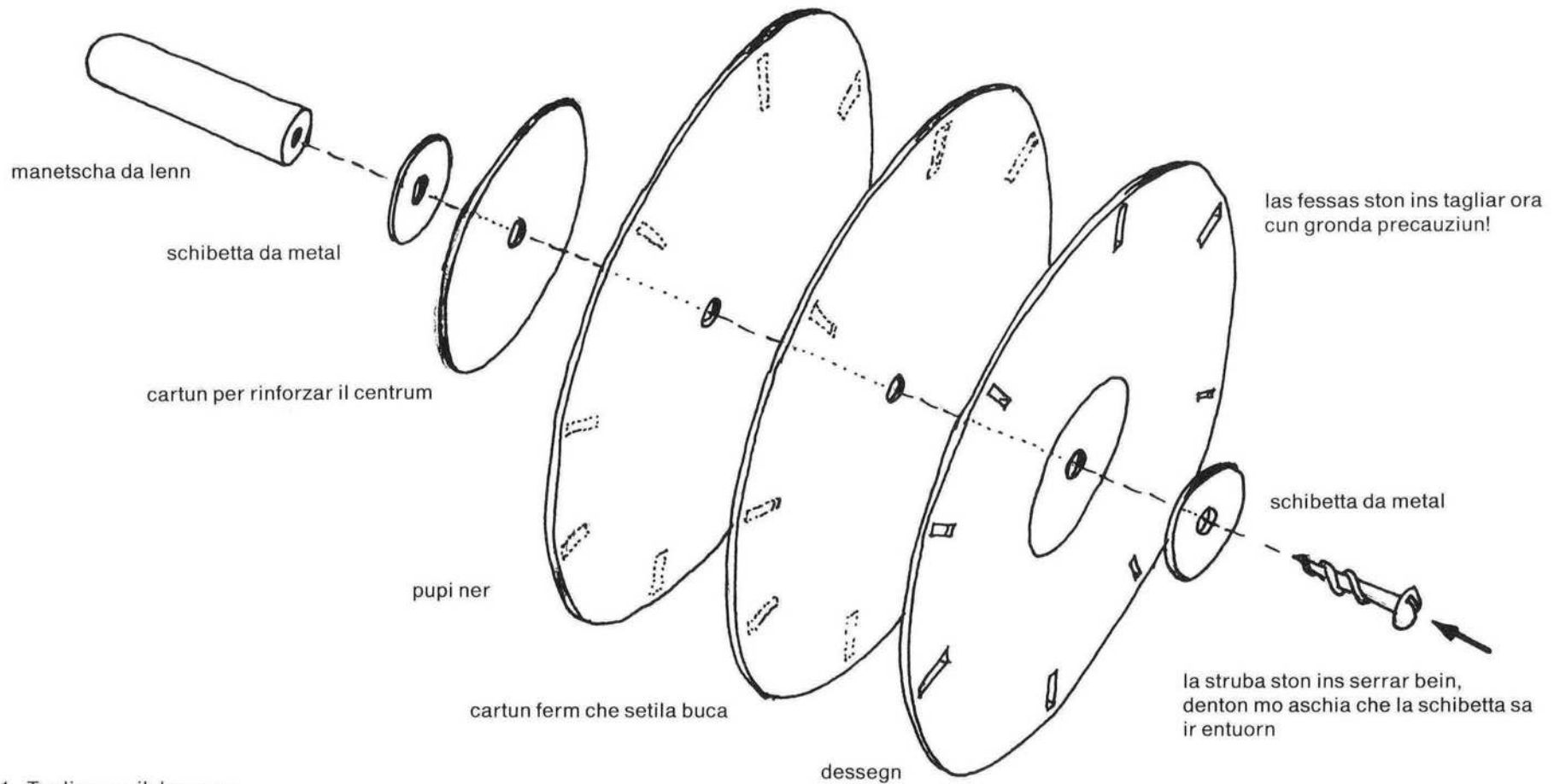
matrop suondan ils maletgs in l'auter fetg spert, aschia ch'ei dat ina confusiun, ils maletgs van in en l'auter.

La manipulaziun culla «roda dalla veta» vegn in bionton pli cumadeivla sch'ins ingrondescha nossa skizza per 100%.

#### **Guid**

Igl aspectatur mira cun in egl tras ina fessa dalla roda e vesa el spiegel il maletg che s'auda tier quella fessa. Cun in maun tegn ins la manetscha e cun l'auter fan ins ir la roda ualti spert. Igl egl resta trasora ella medema posiziun. Quella sort da film numn'ins film d'animaziun (Trickfilm).

## Construescha!



1. Tagliar ora il dessegn
2. Taccar ensemel il dessegn, il cartun ed il pupi ner.
3. Tagliar ora il cartun, il pupi ner, la rudiala dil dessegn e las fessas.
4. Taccar il cartun pign vid il pupi ner e furar ina biala ruosna ch'ei precis el center!
5. Fermar cun ina struba la schibetta vid la manetscha.

## Apparaturas opticas el 19. tschentaner

Il taumatrop ed il fenachisticop han demonstrau il principi dil film. Da 1830 tochen 1890 ein nundumbrevilas maschinass ed apparaturas vegnidas construidas. Tuttas levan dar veta a maletgs e fotografias per finalmein saver registrar la verdad – cumpriu la cumpo-  
nenta dil temps. Tuttas invenziuns ein stadas en in cert senn d'impurtonza. Entochen ch'ils Lumières han giu success cun lur sistem han treis problems stuiu vegnir sligiaj:

- Co san ins registrar in moviment sin ina retscha da maletgs?
- Co projectar quels maletgs silla preit?
- Co transportar il film pass per pass, maletg per maletg (minimum 16 maletgs/sec.) sper igl objectiv ora?

## In pign excuors el svilup dalla fotografia

L'invenziun dalla fotografia all'entschatta dil 19avel tschentaner marca il cunfin denter il temps avon il svilup tecnic ed il temps present. Ils impuls da copiar la natira ein avon e suenter pli u meins ils medems. La tecnica porta novas pusseivladads ed igl art fa atras in process da democratisaziun.

Oravontut il portret da persunas ei buca pli in luxus che mo ils rehss san pagar. Ina fotografia cuosta mo pli 1/10 da quei ch'in portret da miniatura custava (circa 15 francs franzos). Cun quei pass piardan ils artists da miniatu-  
ras lur lavur.

L'emprema fotografia datescha digl onn 1822. Culla «daguerrotypia» da 1839 vegn la qualitat dallas fotografias megliera. Ils negativs, che Richard L. Maddox drova, ston buc esser bletschs pli per far il maletg (1871). Quei ei in grond levgiament per las manipula-  
ziuns dil fotograf. Gia 1888 venda George Eastman cameras per amaturss cun en in film per 100 fotografias.

## Il material «film» e ses formats

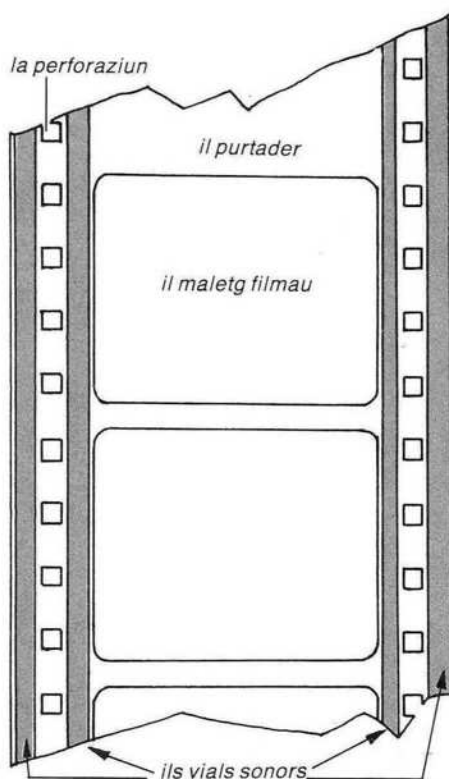
George Eastman e Thomas Edison ein ils inventaders dil film da kino (1889). Per fotografias da ner-alv exista gia da quei temps in sistem ch'ei secumpro-  
vaus: Sin in purtader da nitrocellulosa (Schiessbaumwolle) schai ina rasada da sals d'argien. L'emulsiun da quels sals reagescha silla glisch. El mument ch'ins fa la fotografia reageschan ils sals che vegnan tuccai dalla glisch. Ils sals che han buca reagau sils radis vegnan lavai naven dil purtader ed aschia eis ei pusseivel da fixar il maletg foto-  
grafau.

## Il format normal

Il film da 35 mm ladezia ch'ei concepius per l'emprema camera Pocket 1888 modifichescha George Eastman tenor ils giavischs d'Edison: Per il kine-  
tograf producescha Eastman pindels pli liungs. In concluvrer d'Edison ha giu l'idea da perforar quels da mintga vart per saver muentar els precisamein atras la camera (ed era tras il projec-  
tur). Quei sistem da 35 mm vegn num-  
naus «format normal» e definescha pil futur metodos e tecnicas. Oz incasse-  
scha Eastman il dubel da quei che l'en-  
tira industria americana da films dra-  
matics gudogna. Il standard internaziun-  
al per il format normal ei oz pauc dif-  
ferents digl original da 1889.

Il svilup dil film va a pèr cul svilup dal-  
las cameras. Suenter l'emprem'uiara mundiala sa l'industria da film euro-  
peica buca pli concurrenzar cun quella dall'America, nua che las cundiziuns e  
la tecnica per producir films ein vegni-  
das optimadas. Per exempel la camera  
da Bell and Howel, tut orda fier, lavura  
1913 gest aschi precis sco las cameras  
dad oz. Ils models novs ein mo pachetai  
en in auter manti, en ina nova fuor-  
ma externa.

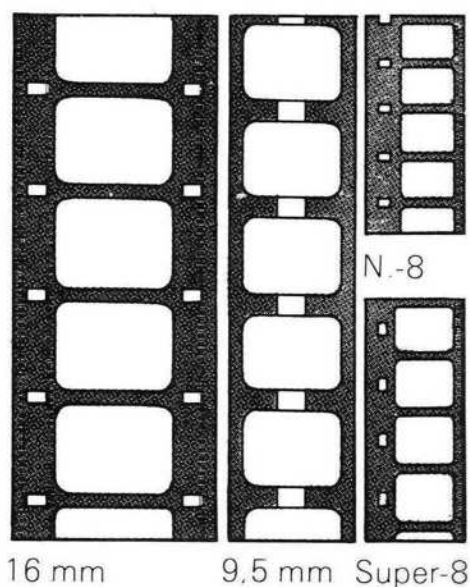
## In toc film da 35 mm



## Il format graschel

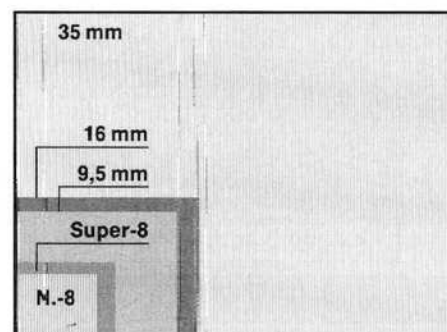
Ils emprems equipments per amaturss da film existan gia 1900. Film ei in ma-  
terial car e per igl amatur tonscha la mesadad dil material professiunal: Il  
resultat da quei sempel quen ei in film  
engles da 17,5 mm. En Frontscha furne-  
scha Pathé 1921 in film da 9,5 mm. Il pli

grond success dil format graschel ha  
Kodak cun quel da 16 mm. Il material  
vegl da nitrocellulosa ei fetg prigulus.  
El ei memia bein inflammabels. Per ils  
kinos existan strentgas leschas, ferton  
ch'igl amatur a casa s'empatscha mo  
empau da quellas. Ord quels motivs ei  
il niev format da Kodak ord azetatcellu-  
losa, in material ch'ei meins bein in-  
flammabels e perfin aunc pli bienmar-  
caus. Concepius 1923 per igl amatur  
drovan era ils profis quei format; il kino  
experimental dils onns vegn e trenta, la  
televisiun ed ils producents da kino in-  
dependents che ston spargnar mintga  
rap. pusseivel. 1932 sparta Kodak aunc  
ina gada il format sin 8 mm. Per en-  
grondir il maletg da quel baghegia Ko-  
dak 1965 il film super-8 en ina cassetta  
da plastic e fa ina perforaziun pli fina.  
(Il format «Single-8» ei la versiun japa-  
nesa da «Fuji».)



## Cumparegliazium dallas grondezias dil maletg

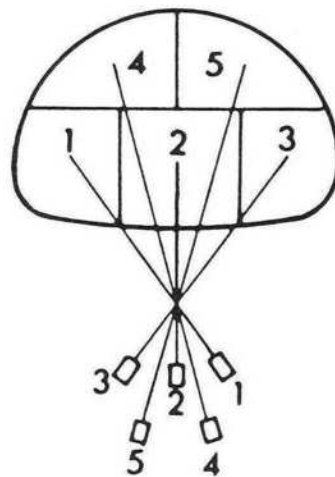
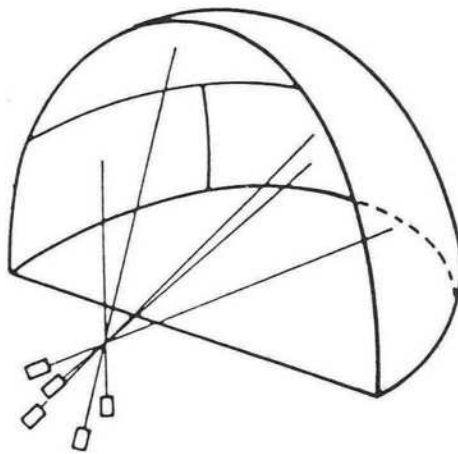
Tier il format da 35 mm ei la surfatscha  
d'in maletg bunamein quater gadas pli  
gronda che tier il format da 16 mm e  
vegn gadas pli gronda che tier il format  
da super-8. Las proporziuns altezia/la-  
dezia dil maletg restan sco tochen da-  
cheu 1:1,33 (~ 3:4). La televisiun sur-  
pren quellas proporziuns.



## Il format lad

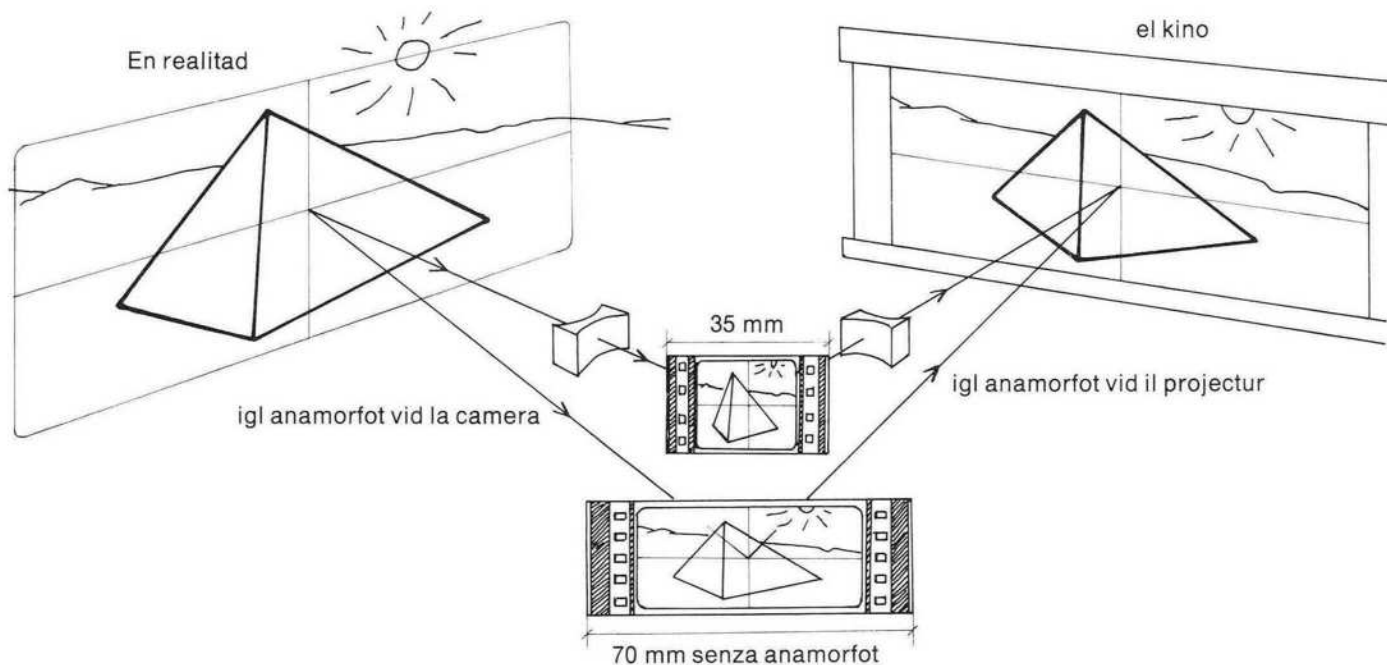
Cun il film «This is Cinerama» entscheiva 1952 l'era dalla tenda lada. Il kino sto seprofilar en vesta dil «pri-gheh» televisiun ed encorscha che la grondezia dil maletg el kino ei la meglia arma per quella battaglia. Ils systems «Cinerama», «Cinemiracle» e «Circorama» lavuran cun plirs projecturs che reproduceschan sincron avon ina tenda rodonda. Quellas apparaturas ein fetg cumplicadas e restan mo attracziuns per fieras ni messas.

Il medem capeta cun il format da film ch'ei 65 ni 70 mm lads: Era per ina tenda fetg lada less ins mantener la qualitat dil maletg sco tier la projecziun dil format normal sin ina tenda normala. Denton la producziun da tals films cuosta enorm bia e mo paucs kinos ein endrizzaì per da quellas presentaziuns. Sulettamein ell'America ed ella Uniun Sovietica sederasa quei sistem plaunsiu.



5 apparats sincrons projecteschan sin ina tenda che cuviera in quart d'ina rucla.

## CinemaScope/Panavision



Mo cun apparaturas specialas: Filmar cun material da 70 mm porta la meglia qualitat pussivla. Il maletg ei treis gadas pli buns che tier «CinemaScope» ed il tun ha 6 vials.

«CinemaScope» porta 1953 finalmein il success giavischau. La raschun ei sempla: «CinemaScope» pretenda neginas apparaturas specialas auter ch'in supplement vid igl objectiv dil

projectur. Quei ei enzatgei che mintga kino po star ora. Ils quater vials sonors aulzan era l'attraktivitad auditiva dil film.

Igl **anamorfot** comprimescha il maletg

lad aschia che quel ha plaz sil film normal da 35 mm cun 4 vials sonors. In anamorfot vid il projectur da kino stenda puspei dapart il maletg per la presentaziun.

### La versiun moderna dil «Cinerama» alla messa da Basilea

Il «Super Cinema 180» funcziunescha cul format da 70 mm ed in'optica speciala (fisheye – egl dil pèsch). Igl effect giavischau ei che l'entir'egliada digl aspectatur (141°) vegn tschaffada dil moviment projectau ed el ha il sentiment dad esser gest enamiez l'acziun. Fetg spirtus ein quels films buca, els vivan digl effect e buca dalla historia. Cun il film 3-d (a treis dimensiuns) eis ei tuttina.

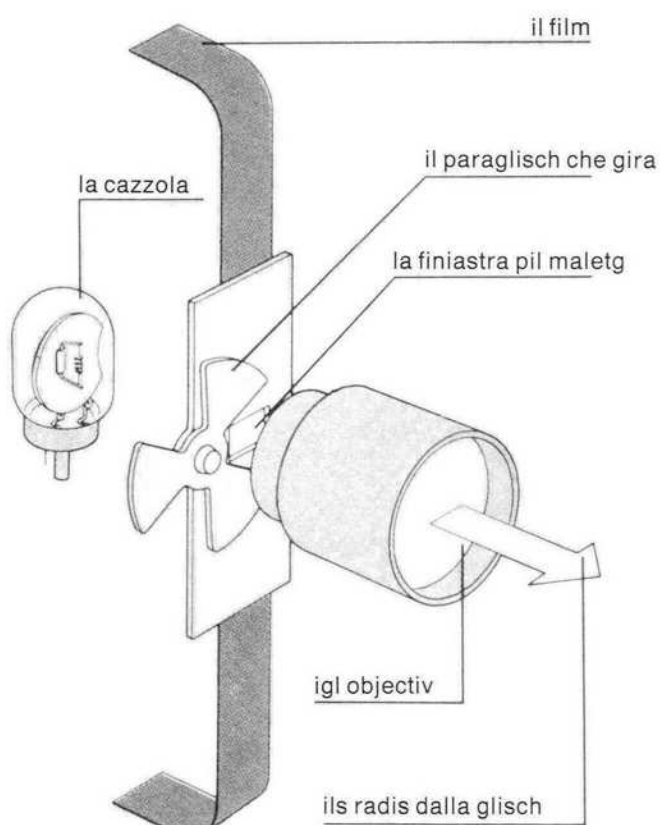
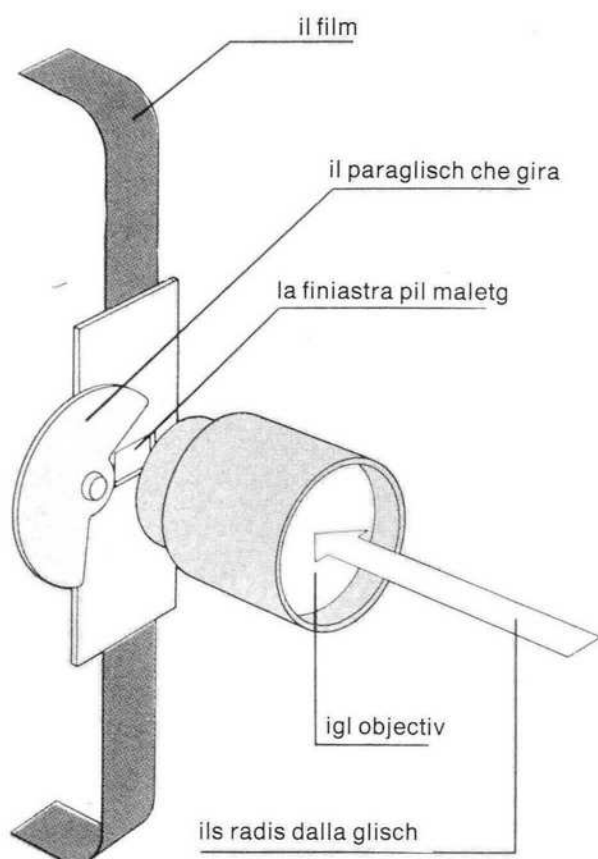
### La color

«Technicolor» ei stau igl emprem film che ha perschuadiu ils technichers e fatg surstar ils aspectaturs (1935). Mo plaunsiu sevolvan ils producents da kino en direcziun dil film en color. Cun tgei tempo ch'els fan quella midada camonda Eastman Kodak. Quella firma vegn mintga ton temps cun films novs sin fiera. Dapi 20 onns ein ils films ner-alv las excepziuns.



*Haver omisdus peis giun plaun e tuttina haver il sentiment da sgular, quei ei «Super Cinema 180».*

### Co funcziunescha la camera ed il projectur?



### Ina camera simplificada

Il maletg da quei ch'ins less filmar entra tras igl objectiv e vegn projectaus sil film davos la finiastra. Il paraglisch che gira ei in interruptur. Mintga gada ch'el cuviera la finiastra vegn il film transportaus vinavon per in ruc. Cura ch'igl interruptur arva puspei la finiastra sto il film star mureri per ch'il maletg filmau daventi exacts e buns.

### In projectur simplificau

Ina cazzola speciala tarmetta la glisch atras il film. Il maletg ch'ei sil film passa igl objectiv e cumpara silla tenda vid la preit. Mintga singul maletg dil film resta alla finiastra entochen ch'il paraglisch che gira ha fatg in tur entir. Cheu ha il paraglisch che gira treis alas e mintga maletg vegn projectaus treis gadas cuortamein per evitar in sfurmiclem silla tenda.



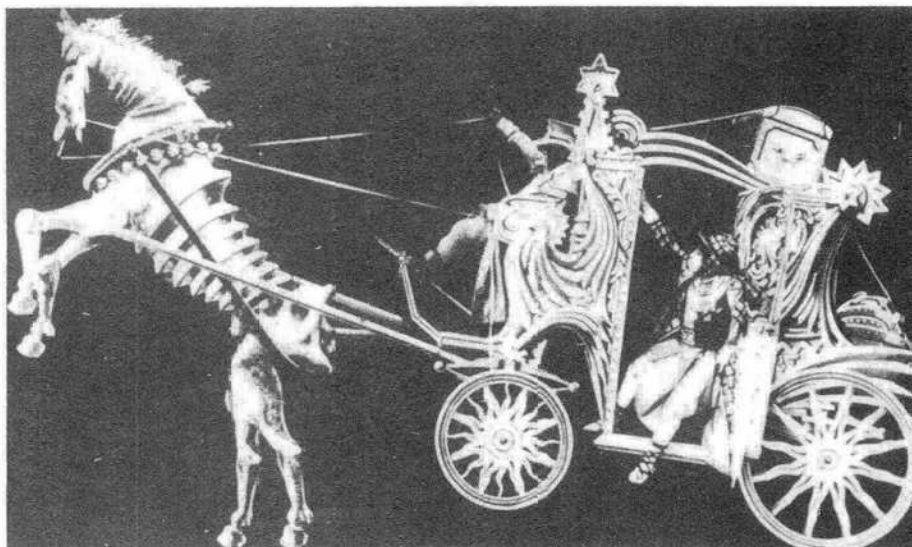
*In salun cun kinoscops da Edison (1890)*

### **Ils pioniers dil kino**

All'entschatta vesa il grond inventader American Thomas Alva Edison buca il film sco mied per presentaziuns en grondas stanzas ed en teaters. El vul che mintg'aspectatur cuchege in in da ses kinoscops. Pia ha Edison gest entschiet cun in sistem semeglient alla televisiun e bunamein sursigliu il kino grond e pompus.

Georges Méliès drova la camera per far striegn e per raquintar praulas monstrusas. Cun trics visualisescha Méliès la ficziun giavischada. La tensiun da ses filmets tschaffa gl'aspectatur dafer-ton ch'ìls Lumières ein cuntenents mo cun sempels documents.

Igl apparat dils frars Louis ed Auguste Lumières ei concepìus per projectar il film sin ina tenda. Quei ei pli attractiv ch'il kinetoscop da Edison. Ils Lumières tarmettan umens cun cameras per l'entira Europa entuorn e documenteschan tgei che cuora e passa ora el mund.



*In maletg di gl'emprim film documentar dils Lumières ch'exista aunc (1895).*



*Georges Méliès  
cumbinescha film d'animaziun  
cun film real (1897).*

### **Litteratura**

James Monaco:  
Film verstehen, Rowohlt Taschenbuch  
Verlag, Reinbeck b. H., 1980.

Hans Richter:  
Der Kampf um den Film,  
Fischer Taschenbuch Verlag,  
Frankfurt a.M., 1979.

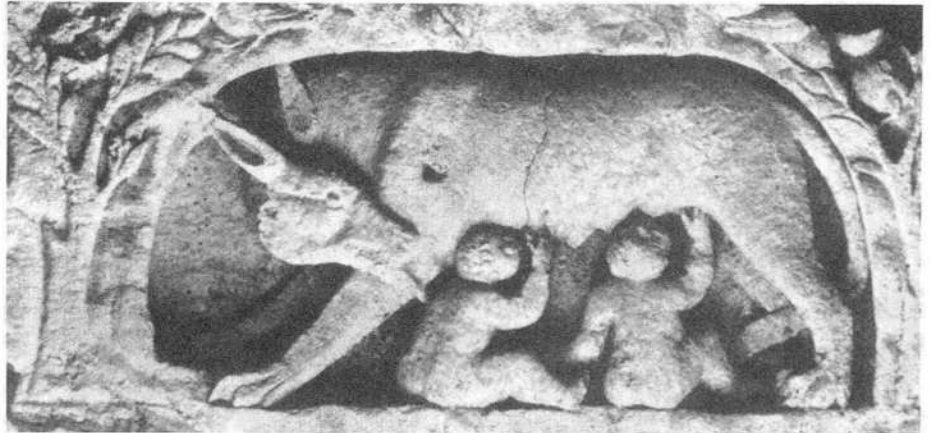
Neil Postman:  
Das Verschwinden der Kindheit,  
S. Fischer Verlag, Frankfurt a.M., 1983.

## Igl imperi roman

26-01-89, 9.00 emischium  
30-01-89, 9.00 repetiziun

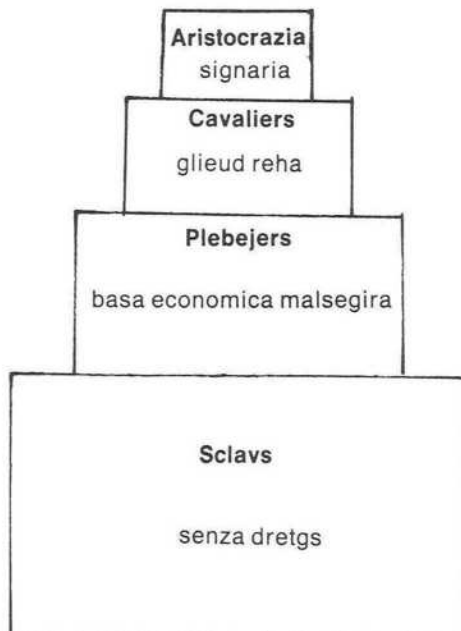
### Patriciers e plebejers

Tenor la detga ei il marcau da Roma vegnius fundaus da Romulus e Remus 753 avon Cristus. Els eran fegls ord la lètg denter il diu d'uiara e la feglia dil retg. Roma vegneva regius all'entschatta da retgs. Silsuenter han ils aristocrats (ils nobels) dersch quels ed han introduciu in'aristocrazia rigurusa. Viers quella ha il pievel (ils plebejers) fatg opposiziun. Suenther liungas dispetas han ils plebejers contonschiu che lur interess vegnien era risguardai. Responsabels per quei eran ils tribuns dil pievel che han contonschiu cul temps ina gronda pussonza el senat.

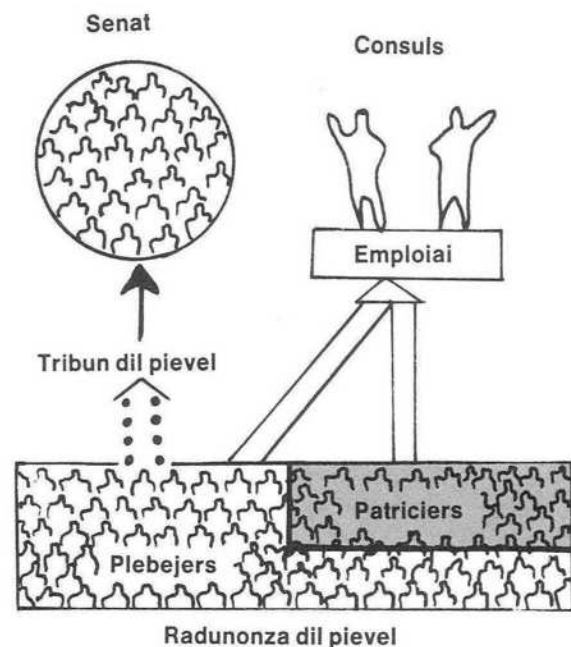


La luffa tezza Romulus e Remus. Il relief da crap dalla culegna romana ad Avrenche en Frontscha. Tals maletgs eregev'ins cura ch'ina «colonia» survegneva il dretg da marcau.

### La societad el marcau da Roma dil temps da Cesar



### La costituziun dil stat roman



La radunonza dil pievel eligeva ils emploiai. Ils dus consuls havevan denton la pussonza decisiva. Ils 300 commembers dil senat vegnevan eligi per veta duronta.

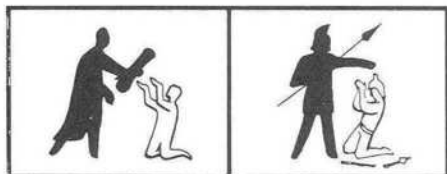
Ils plebejers – commembers dalla secunda classa – eran ina part dalla radunonza dil pievel. Els possedeavan il tribun dil pievel che prendeva part a tuttas sedutas dil senat. Schevan quels «veto» (jeu scamondel) tier ina decisiun vegneva concludiu nuot. Ils dus consuls savevan eleger in dictatur cun pussonza absoluta durant temps da prighel.

Roma era ina republica, ella quala l'aristocrazia possedeava la pussonza. Las ulteriuras classas havevan in'influenza plitost mudesta. La mesadad dalla populaziun consisteva da sclavs che havevan negins dretgs.

## Igl imperi roman

### Roma aveva ina ferma pussanza militar

Il Romans han extendiu lur suveranità sco emprem sur l'Italia centrala. Silsuentel'entira Italia e la fin finala conquistau tuttas rivas dalla Mar mediterranea. Roma regeva pia la gronda part dil mund ch'era enconuschenta da gliez temps. Igl extender la pussanza d'in stat sin in auter numn'ins imperialissem.



Il Romans han ingrondu lur territori cun far contracts e cun far uia. Pievels che sesuttamettevan da buna veglia survegnevan in contract e daventavan confederai. Schiglioc valevan els sco inimitgs che vegnevan sutta mess ell'uiara.

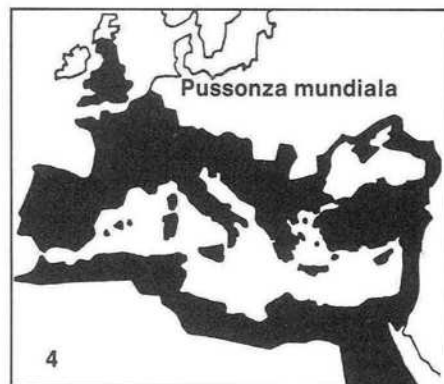
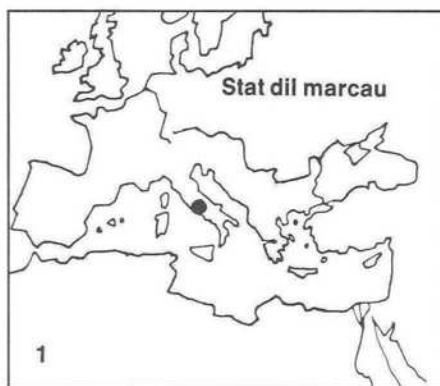


Dus aristocrats Germans sesuttamettan ad in imperatur roman e rogan per grazia per lur territoris. Tals stats che fagevan contracts culs romans vegnevan buca explotai. Els vegnevan numnai confederai e vivevan sut la protecziun dall'armada romana e dil dretg roman. En cass d'uiara stuevan quelas provincas denton metter truppas a disposiziun.

### Populaziun:

|                |                      |
|----------------|----------------------|
| marcau da Roma | 700 000 habitonts    |
| Italia         | 6 000 000 habitonts  |
| imperi roman   | 54 000 000 habitonts |

### Il svilup digl imperi roman



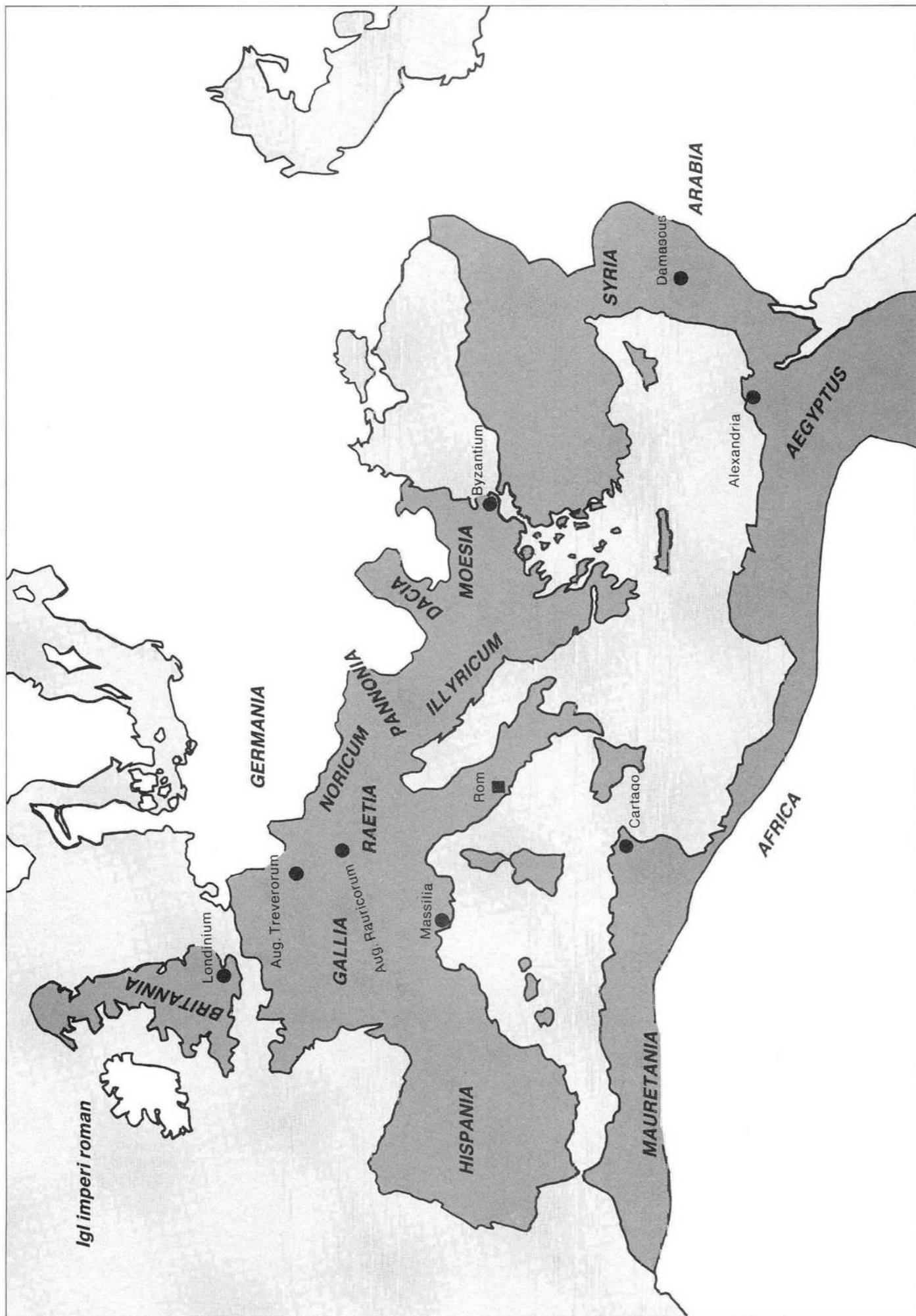
### Il pievels sutta mess vegnevan sfruttai

Igl imperi mundial era dividius en differents provincas. Pagava in reh Roman in'aula summa daners al stat survegneva el persuerter ina provinza. El daventava fittader migiur da quella ed astgava incassar taglias dils habitonts. Quels migiurs pretendevan aultas taglias per saver far gronds gudogns en

cuort temps d'uffeci. Las taglias vegnevan incassadas cun agid dalla schuldada. In avantatg havevan denton tuts pievels digl imperi roman. Uiaras denton confederai dev'ei buca pli. L'armada romana schurmegiava era lur commembers viers attaccas digl exterior.



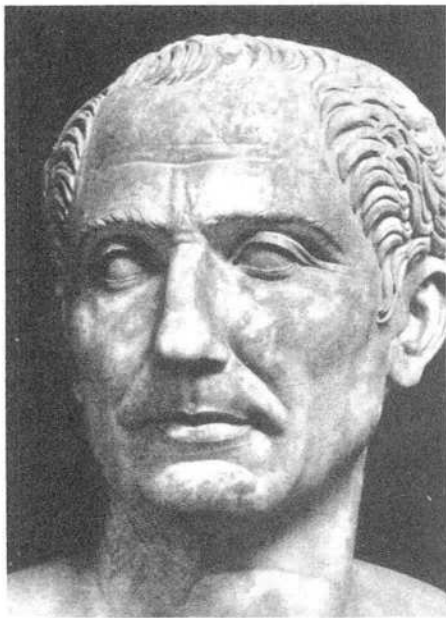
Purs germans che pagan la dieschma. 1/10 dalla raccolta stuevan els dar als emploiai romans.



## Il monarc Cesar

### La schuldada romana

Ils Romans eran buna schuldada cun buns generals ed ina buna scolaziun aschia ch'els eran superiors als inimitgs. Tuts burgheis stuevan far survetsch militar. Els stuevan schizun procurar sez per las armas. Ils aristocrats eran officiers ed ils purs e luvvers eran l'infantaria.



*Gaius Julius Cesar. General roman e politicher, 100–44 avon Cristus. Dapi la mort da Cesar han tuts regents romans purtau il tetel «Cesar».*

### Cesar daventa monarc

A Roma haveva la partida dil senat guignau en quei interval las elecziuns e Cesar havess stuiu cumparer – tenor il dretg roman – el marcau senz'armada e nunarmaus. Per buca piarder la pussonza conquistada en Gallia stueva el era reger sur Roma. El ha consequentamein conquistau il marcau principal ed ei daventaus monarc. Ils menaders dalla partida dil senat ein fugi ed han empruau da batter Cesar cun truppas dallas provinzas. Cesar ha denton persequitau ses adversaris e reconquistau tutas provinzas egl ost. Els proxims dus onns ha el era battiu las truppas dalla partida dil senat ell'Africa dil nord ed en Spagna.

### Suenter la mort da Cesar han ils Cesars regiu

Cul temps eis ei semussau che Cesar vuleva daventar retg per tut prezi. Per mantener la republica e la constituziun ha ina grupp da senaturs stilletau Cesar durant ina seduta. Cesar ei morts 44 avon Cristus. Puspei ha ei dau a Roma in temps d'uiara burgheisa. In nevs da Cesar ei staus il victur ed ha survegniu il tetel «Augustus» quei che munta maiestusadad, grondezia. Plinavon vegnevan ils regents titulai cul num «Cesar».

### La schuldada regia igl imperi mundial

Suenter la naschientscha da Cristus ei igl imperi roman mundial vegnius regius d'imperaturs durant 4 tschentaners, per part da sabis politichers ed el decuors dil temps adina dapli da generals. Ils imperaturs eran regents absoluts. Igl imperatur vegneva adoraus sco in Diu. La schuldada ed ils emploiai sustenevan la regenza perquei che lezza teneva ensemen igl imperi mundial. Aschi miserabel sco durant quei temps ein ils subdits darar vegni tractai.



*Imperatur Augustus.*

### Ils generals survegnan pussonza politica

Entuorn 100 avon Cristus era Roma periclitau. Per dumignar ils pievels germans han ins fatg ord la milissa ina armada da professiun. Quella midada ha denton era giu per consequenza ina midada el patertgar dalla schuldada. Els vegnevan engaschai e pagai da lur generals. Quels procuravan era per ina buna pensiun per lur guerriers aschia ch'els eran fetg attaschai a lur superiors. A Roma ha ei dau cul temps duas partidas: la partida dil senat e la partida populara. La partida che gudignava las elecziuns haveva il dretg da metter ils dus consuls. En verdad era la pussonza el stat els mauns dils generals.

### Cesar conquista la Gallia

Cesar era da schlatteina aristocrata. Tuttina eis el daventaus commember dalla partida populara. Cun 40 onns ha el survegniu il commando sur d'in'armada cun las ordas da segirar il cunfin digl imperi mundial viers il nord e quei en Gallia (oz Frontscha). Suenter dirs cumbats era l'entira Gallia 50 avon Cristus ina provinza romana.

## Il forum romanum dad oz



*Digl imposant edifices d'antruras ves'ins oz aunc entginas petgas, entgins artgs da triumf e restonzas da mirs.*

## Il forum romanum entuorn 250 suenter Cristus



Sin la piazza el centrum dil forum serimnava il pievel e tedlava ils plaids dils politichers che plidavan giu dalla tribuna d'oratur (1). Entgins auditurs stevan denter las petgas d'honor (2) ni entuorn la statua digl imperatur (3). Dretg dalla tribuna dils oratur sesanflava igl artg da triumf digl imperatur (4). Quels artgs da triumf annunziavan la gloria dils generals romans (5). Ellas basilicas (6 e 7) vegneva fatg dertgira. En stanzas specialas fageva la signaria lur fatschentas. Egl archiv dil stat (8) vegnevan documents impurtants conservai. Ils tempels survevan als survetschs divins (9, 10, 11, 12, 13). Il tempel digl pli ault diu Jupiter (13) sesanflava sil pli ault punct dil forum, sil capitol.

## Il cristianissem el reginavel roman

A Roma deva ei massada tempels ed ils Romans cartevan en dieus da tuttas sorts. Ils pievels subdits astgavan salvar lur religiun, els stuevan denton adurar ils dieus digl imperatur. Ils cristians acceptavan buca quels dieus e perquei vegnevan els era persequitai. Els havevan mo in Diu e fagevan consequentamein era neginas unfrendas agl imperatur. Lur ideas eran revoluzionaras aschia ch'ils politichers han entschiet a persequitar ils adherents da quella nova religiun. Biars ein daventai marters (Pieder e Paul). Igl imperatur Constantin ha lubiu als cristifideivels anno 313 finalmein da praticar libramein il survetsch divin e 391 ei il cristianissem vegnius declaraus sco religiun dil stat. Tuttas autras religiuns ein vegnidas scumandadas. La baselgia ei daventada ina part dil stat e cul temps han ils uestgs survegniu dapli pussonza. Igl uestg dil marcau da Roma ha survegniu il tetel «papa».



Las catacombas sut il marcau da Roma. Cheu fagevan ils emprems cristians lur survetschs divins.

### La sclavaria

Ils inimitgs dils Romans che vegnevan suttamess ell'uiara eran silsuenter possess dil victur. Marcadonts ella suita dall'armada romana cumpravan e vendevan la gliעד sco rauba. Ei deva schizun fieras da sclavs ed en mo in gi vegnevan entochen 10 000 sclavs vendi. La mesadad dalla populaziun eran sclavs. Ils marcadonts prendevan era negin risguard sin las famiglias. Els vendevan per exempel il bab d'ina famiglia ad in signur ell'Italia dil nord, la mumma ella Sicilia, il fegl en l'Africa e la feglja ella Spagna. Ils sclavs eran forzas da lavur bienmarcau. Els stuevan luvrar senza paga ed ademplier tuts gjavischs da lur signurs. Il tractament



Il colosseum ei in amfiteater da 188 m lunghezia, 156 m ladezia, 527 m circumferenza, 57 m altezza e cumpigliava antruras 50 000 aspectaturs. En quei immens baghetg havevan liug: cumbats da gladiaturs, catschas sin animals selvadis, execuziuns da cristifideivels en entiras battagliais navals. Ils cristians acceptavan buca tals cumbats sanguinus ed anno 404 ha il retg Honorius scumandau tals giugs.

dils sclavs era miserabels. Els stuevan viver en casernas sco perschuniers. Els stuevan luvrar dall'alva entochen tard la sera. Il nutriment era schliats ed alla lavur mavan els encadenai. Sil frunt vegneva la noda dil signur barschada en. Ei ha denton era dau revolatas da sclavs. Las truppas romanas devan lu petta pagada. Per decuraschar ils sclavs han els schau metter buca meins che 20 000 sclavs en inagada vid cruschs.

### Byzanz, il niev Roma

(Byzanz–Constantinopel–oz Istanbul)

#### La partiziun dil reginavel roman

Duront quels temps turbulents era ei nunpusseivel da reger il reginavel mundial mo d'in liug anora. Anno 395 han ins dividiu quei immens territori el reginavel roman dil vest ed el regina-

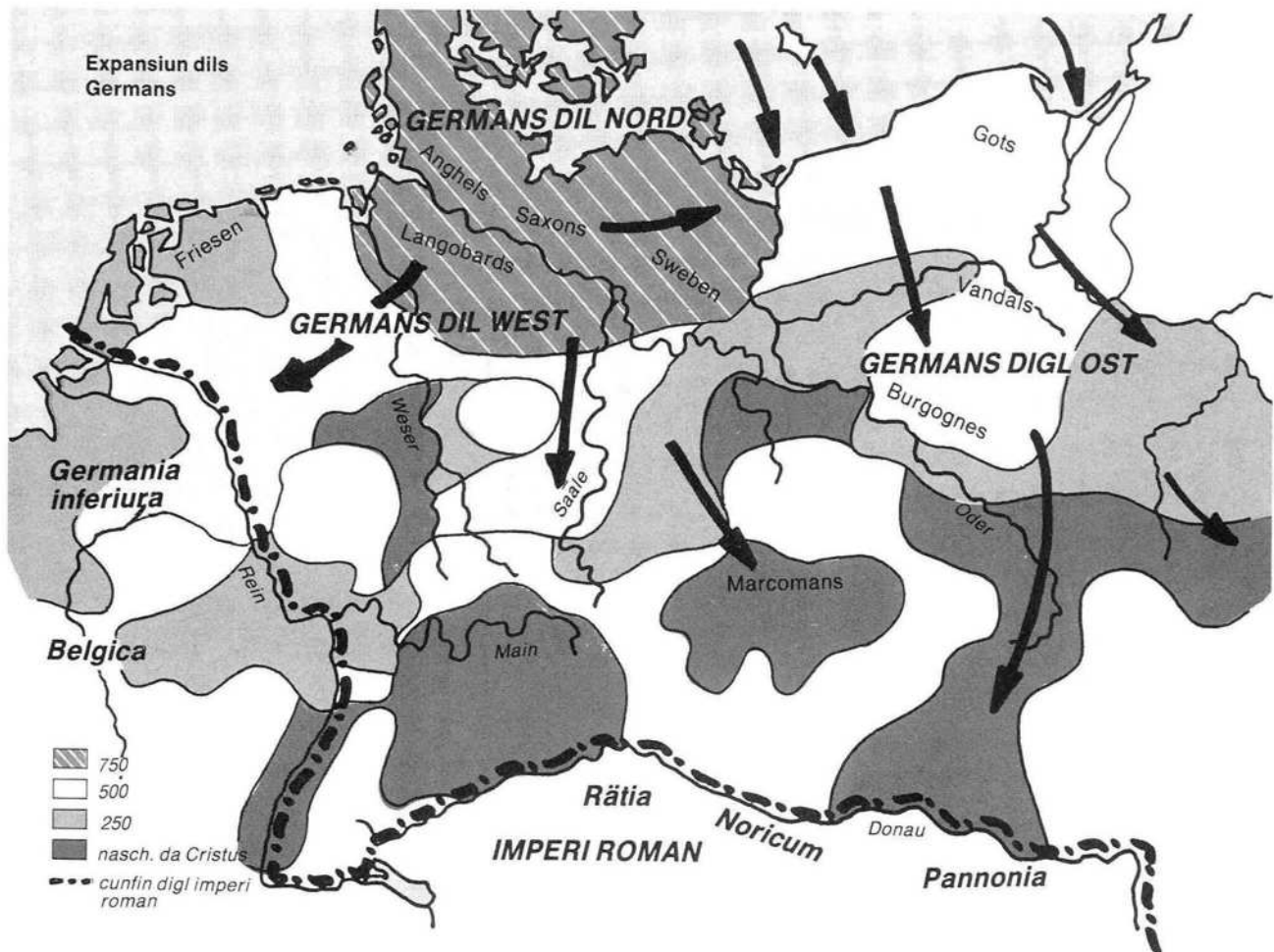
vel roman digl ost (Roma dil vest, Roma digl ost). Il marcau principal dalla part digl ost era Constantinopel.

#### Byzanz – marcau principal denter dus continents

Il reginavel roman dil vest ei vegnius occupaus cul temps da pievels germans, ferton ch'il reginavel digl ost ei semantenius aunc 1000 onns. Igl ost ei vegnius da seriscuder dils Germans, Huns, Arabs e Tercs. Co ei quei stau pusseivel? Ils imperaturs digl ost fagevan contracts culs pievels ch'eran sin viadi, marcadavan cun els ni engaschavan quels per defender ils cunfins. Il marcau principal Byzanz era al pasadi denter Europa ed Asia. Ils bastiments e las caravanas da quei marcau entupav'ins dapertut sil mund. Duanas e taglias han purtau rihazia al reginavel roman digl ost. Plinavon han ils menaders scaffiu in niev dretg ed ina baselgia greca-ortodoxa.

|                |                                                 |
|----------------|-------------------------------------------------|
| 753            | Roma vegn fundaus                               |
| 58–51          | Cesar conquista la Gallia                       |
| 58             | Battaglia a Bibracte                            |
| 44             | Assassinadi da Cesar                            |
| 33a.–14. s.Cr. | Regenza d'Augustus                              |
| 64             | Persecuziun dils cristians sut Nero             |
| 313            | Il cristianissem vegn supportaus sut Constantin |
| 375            | Entschatta dalla migraziun dils pievels         |
| 391            | Il cristianissem daventa religiun dil stat      |

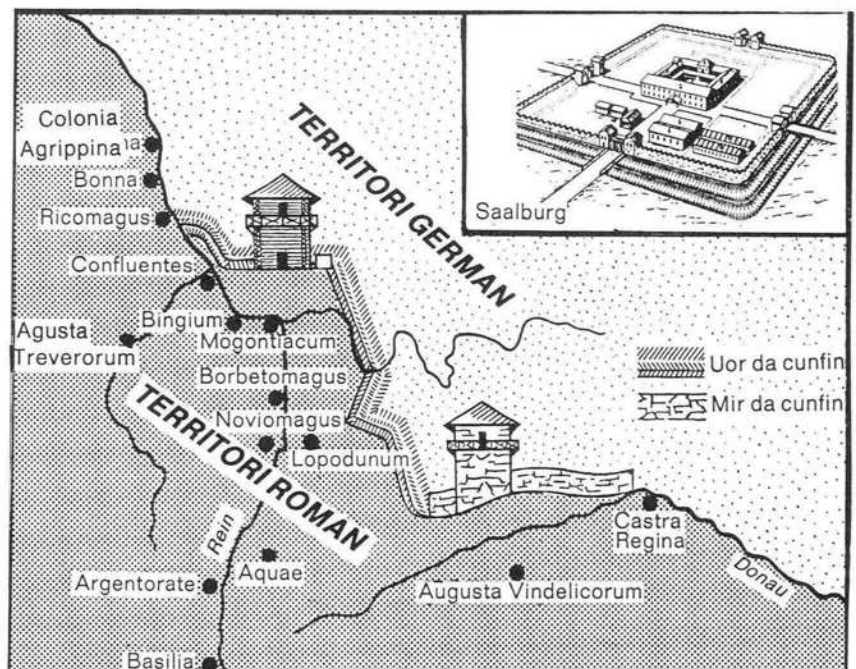
## La decadenza degli imperi romani



Ils Germans vivevan dil temps digl imperi roman denter il Rein e l'Oder, sil-las inslas dalla Mar digl ost ed el sid dalla Suezia e Norvegia. Lur vischins eran egl ost ils Slavs ed el vest e sid ils Celts. Denter Germans e Romans sesanflava il Limes, in rempar da cunfin denter il Rein e la Donau. Plinavon havevan ils Romans rinforzau las rivas dil Rein e dalla Donau. Mintga 500 meters sesanflava ina tuor da guardia per dar vinavon ils signals da fiug. Davos il Limes sesanflavan ils camps d'armada e las vias.

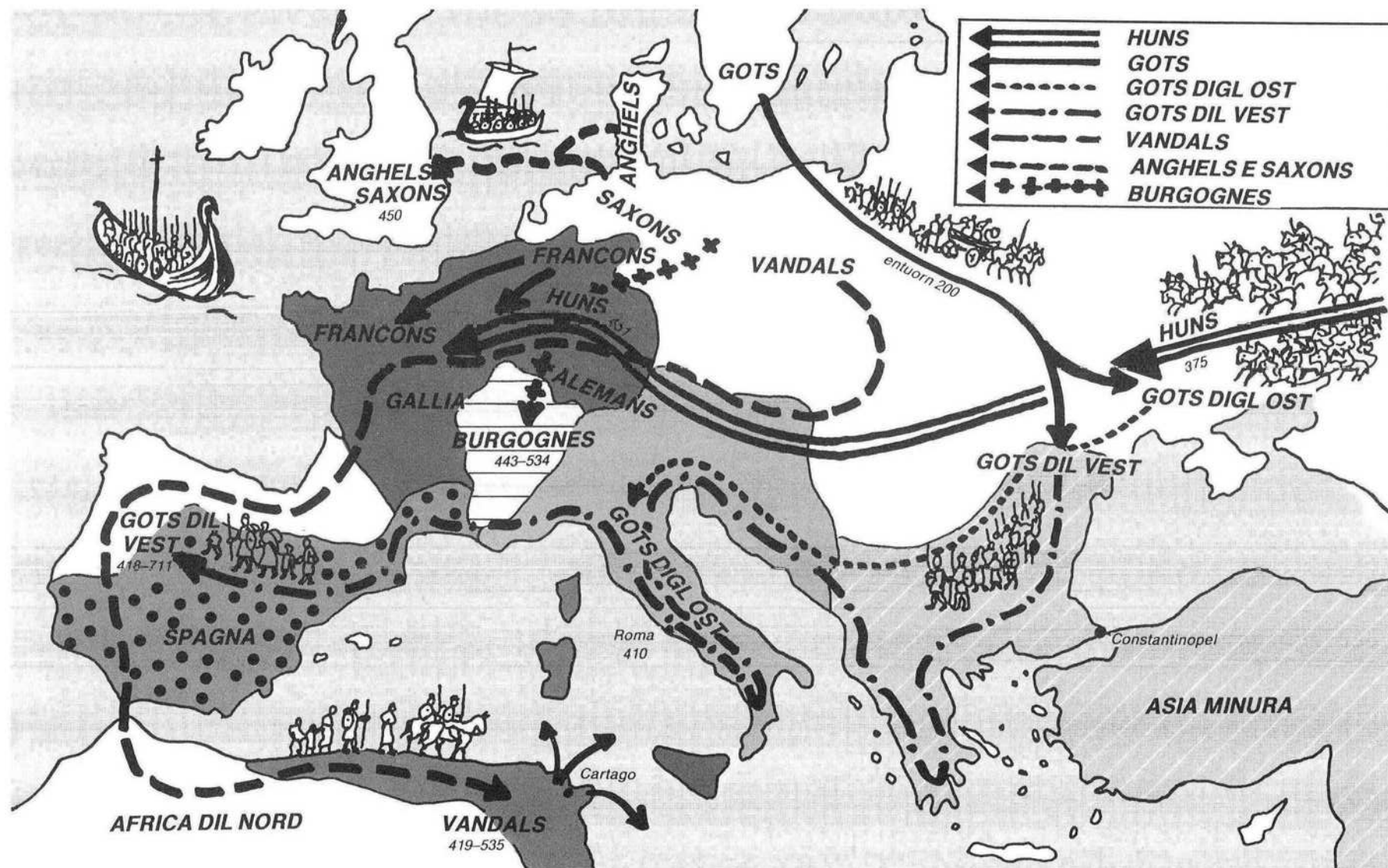
Il domini dils Romans al Rein ed ella Donau ha cuzzau 300 onns. Igl imperi roman che tunscheva naven dall'Arabia entochen allas rivas dalla Mar dil nord era daventaus memia imposants. Ils generals eran era malperina denter els ed aschia han truppas dils Alemans (in pievel german) surmuntau il Limes ed occupau il territori denter Donau e Main. Ils Francons – in auter pievel german – han conquistau vasts territoris seniesters dil Rein. Suenter liungs cum-bats ein las truppas romanas seretragas entuorn 400 dil tutfatg dalla regiun Rein-Donau. Anno 375 ein ils Huns vegni digl ost.

### Il Limes



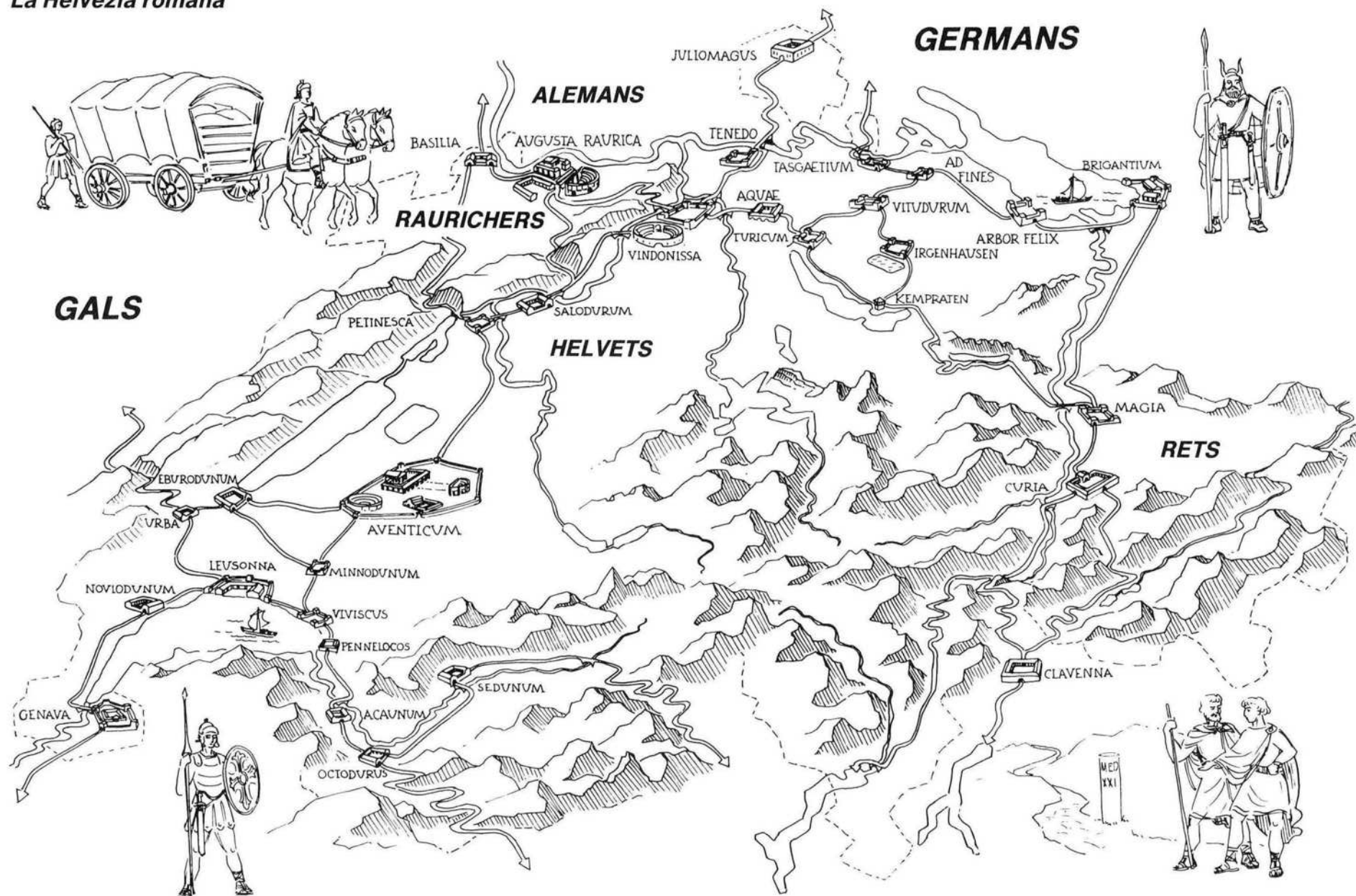
Il Limes era in uor al cunfin denter Germans e Romans

# La migraziun dils pievels ed ils reginavels entuorn igl onn 500



- |                              |                              |                          |
|------------------------------|------------------------------|--------------------------|
| reginavel dils Vandals       | reginavel dils Gots digl ost | reginavel roman digl ost |
| reginavel dils Gots dil vest | reginavel dils Burgognes     | reginavel dils Francons  |

Quei ei stau l'entschatta dalla migraziun dils pievels. Culs onns ei gl'entir imperi roman vegnius conquistaus d'auters pievels. Il losch marcau da Roma ei vegnius sblundergiaus e destruius. Ils pievels Germans han fundau novs reginavels ch'existan per part aunc oz.



## La Helvezia romana

Il Helvets eran ina part dil pievel dils Celts. Els vivevan el vest dalla Rezia. Il Helvets eran in pievel malruasseivel e guerril. Adina puspei semettevan els sin tils da rapina e conquista. Cul temps ei lur tiara daventada per els memia strebla e criua. Il Helvets ein sedecidi d'emigrar e d'encurir ina nova patria. Suenter dus onns da preparaziun han els dau fiug a lur marcaus ed arsentau 400 vitgs per che gie negin sappi turnar anavos ed ein semess lu sin via cun tut lur robi viers il vest. La finamira era la Gallia. En ina sgar-scheivla battaglia a Bibracte ha Julius Cesar denton battiu il Helvets cun ina beinarmada truppa.

Circa 200 000 Helvets ein curdai ed els han piars cun quella battaglia era lur libertad. Cesar ha sfurzau il survivents da turnar anavos en lur veglia patria e da refar vitgs e marcaus. Naven da quei di (58 a.Cr.) ein il Helvets stai 500 onns alla liunga sut il domini dils Romans e surviu sco bastiun alla lingia dil Rein encunter il Germans.

## La Helvezia sut ils Romans

Suenter haver conquistau la Helvezia han ils Romans fortificau quella. Ina cadeina da tuors s'estendeva per liung dil Rein da Basilea entochen al Lag da Constanza.

Il camp d'uiara sesanflavan davos quei rempar. Il camp principal era Vindonissa, oz Windisch sper Brugg ell'Argovia e consisteva da casernas, arsenals, magasins, spitals e bogns. Quei quartier era circumdaus d'in mir cun tuors e portas. Ordeifer era seformau in pign marcau cun luvratoris, budas, negozis e stivettas per scumiar il daners.

El decuors dil temps ei Vindonissa daventaus in marcau fetg nobel cun pliras pusseivladads da sedivertir e da distracziun. La schuldada prefereva la lutga d'animals e gladiaturs, il nobels la veta cumadeivla cun magliar e beiber bugen bia e bien.

Il Romans baghegiavan tenor in plan fix. Tuts marcaus havevan la fuorma d'ina cruscha. Las vias principalas menavan en las quater direcziuns e tuttas vias lateralas eran parallel leutier. Il pli grond marcau dalla Helvezia era denton Aventicum el Vad hodiern. Cheu sesalzavan tempels pompus cun colonnas da marmel tgietschen. Ad Aventicum secattavan plinavon renoma bogns.

Raurica (oz Augst) possedeava in teater en fuorma da miezrudi da 100 m ladezia che tschaffava 10 000 aspectaturs.

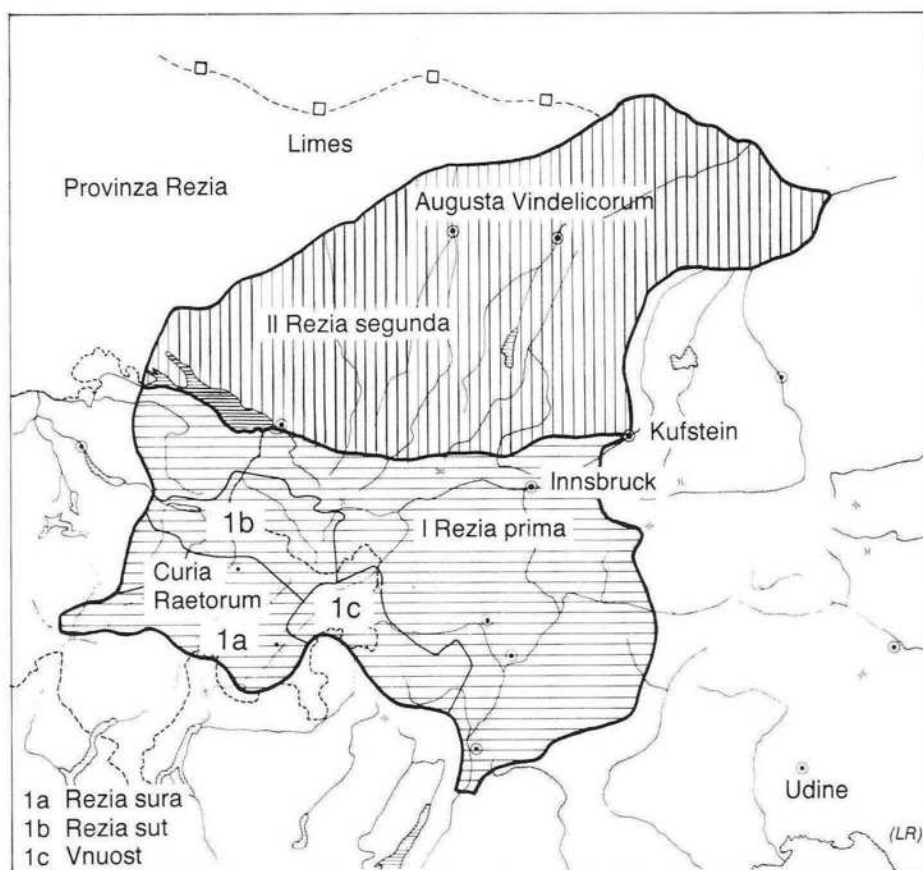
## La Rezia romana

La Rezia ei vegnida conquistada digl imperatur Augustus ch'era nevs-biadi da Julius Cesar. Il pievel dils Rets disturbava da temps en temps la pasch egl imperi roman. Els mavan suls cuolms e sblundergiavan las planiras dall'Italia. Cun la custeivla rapina turnavan els puspei ellas muntognas. Plinavon eran il pass sur las Alps da grond'impurtonza pils Romans aschia ch'Augustus ha dau il camond da conquistar e far subdita la Rezia. Cun duas armadas han ins attaccau la Rezia. Ina ei vegnida dil Lag da Constanza dalla Val dil Rein siadora e l'autra ei penetrada neu dil Tirol, el Grischun. Il Rets han stuiu ceder ed il survivents ein vegni sfurzai da far survetsch ellas legiuns romanas.

## La Rezia sut ils Romans

Il pass eran pils Romans il pli impurtont. Per quei construevan els era famusas vias sur las Alps. Aunc oz dat ei restonzas dils Romans, aschia a Cassacia, Vicosoprano e survart Casti. Quels straduns stuevan vegnir francai e per quei eregev'ins tuors e castials. Ina tala era la Marziola a Cuera (oz il Marsöl). Il camp militar a Cuera sesanflava el Welschdörfli.

Il Romans han purtau in niev lungatg en Rezia, numnadamein il latin. Entras il discuors culs Romans ein il lungatg semischedai. Tec a tec ei il retoromontsch naschius. La Rezia dils Romans curclava in bia pli grond territori ch'il Grischun dad oz ed il lungatg romontsch tunscheva pli lunsch ch'ussa.



## Litteratura

Unser Weg durch die Geschichte  
Dr. Hans Heumann  
Hirschgraben Verlag  
Frankfurt am Main

dtv – Atlas zur Weltgeschichte  
Karten und chronologischer Abriss  
Band I  
Von den Anfängen bis zur  
Französischen Revolution

Ganz Rom  
Eugenio Pucci  
Bonechi – ediz. «Il turismo»

Historia Svizra  
per las scolas grischunas I  
Martin Schmid  
Administraziun cantunala  
per mieds d'instrucziun,  
Cuera 1967

musica  
scalem m/s

atur:  
Simon Camartin

## Raffaele d'Alessandro, il scheni sconuschiu

09-02-89, 9.00 emissiun  
13-02-89, 9.00 repetiziun

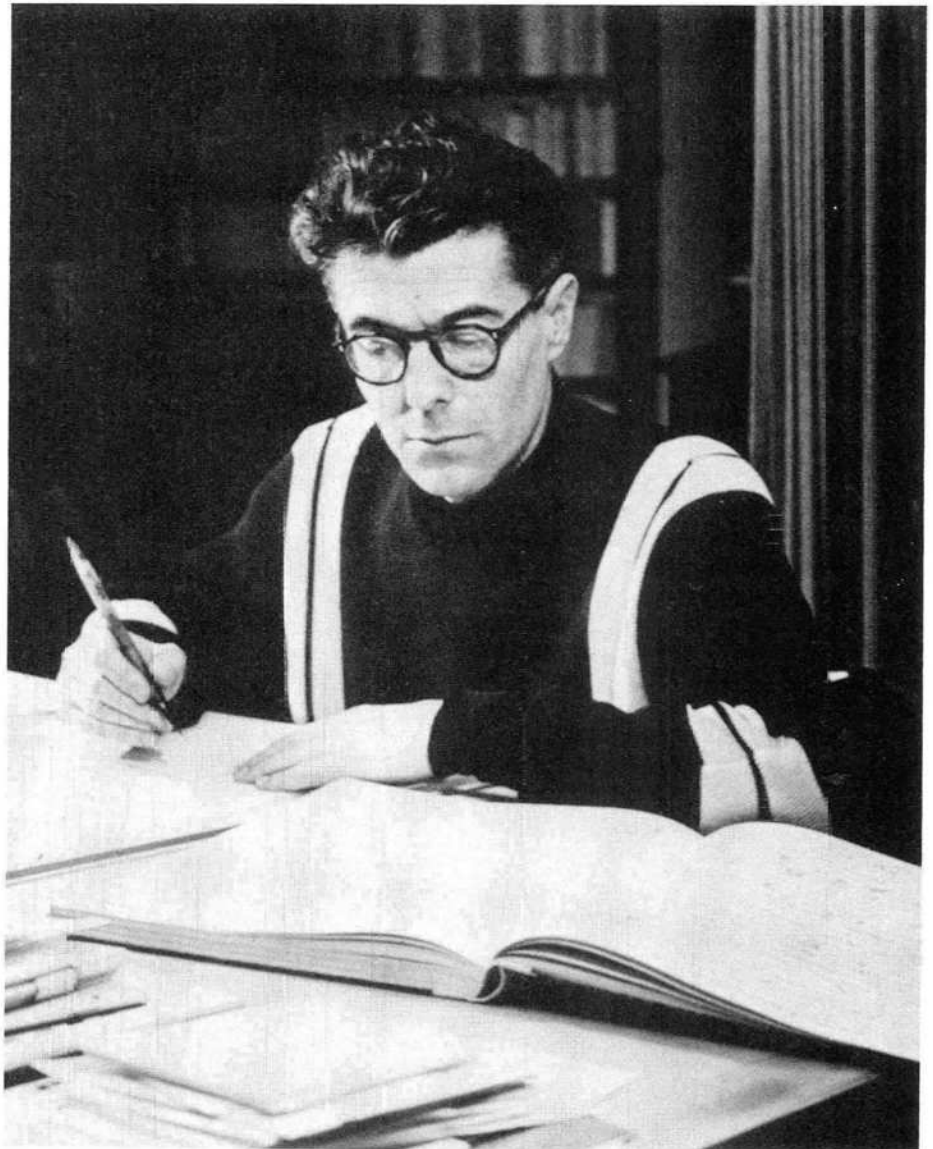
Probablamein enconuscha strusch enzatgi da nossas scolaras e scolars il num Raffaele d'Alessandro – ed aunc bia meins sias ovrar. Mo tuttina appartegn Raffaele d'Alessandro all'emprema garnitura da cumponists svizzers dil 20avel tschentaner – plinavon eis el aunc in Grischun. E buca mo quei – el sesenteva sco member dalla gronda famiglia latina-europeica, e siu cor e sia olma bramavan per la latinitad, per nies lungatg romontsch, per nossa cuntrada e ses avdents, tondanavon, ch'el ha schizun perpetnisau melodias romontschas en si'ovra e mess en musica la historia e mitologia da nossa cuntrada grischuna.

Ils Grischuns han emblidau d'Alessandro, gie schizun – cun paucas excepziuns – gnanc enconuschiu el. Mo nus essan buca stai mender ch'auters en quei grau. Ragischs ha d'Alessandro era buca tschaffau tier nus – plitost en Svizra franzosa. Leu ha el aunc oz ses admiraturs e veneraturs. Denton la gruppa da ses adherents ei – muort nunenconuschientscha – mudesta. Sulettamein ils «insiders» ein informai. Mo d'Alessandro mereta ina derasaziun pli vasta.

### Destin giuvenil

Il num d'Alessandro tradescha la derivonza taliana. E dalla part mediterranea dall'Italia ei il bab Raffaele Maria d'Alessandro emigraus 1902 en Svizra. El ei secasaus a S. Gagl, nua ch'el s'occupescha ellas pli diversas spartas. 1909 marida el Anna Barbara Schlapp da Cuera e Says. Ed ils **17 da mars 1911** schai il pign Raffaele, il sulet affon dils d'Alessandro en tgina.

La ventira ei buca da casa tier ils d'Alessandros. Tensiuns e discordias enteifer la famiglia han schau anavos fastitgs cuzzonts sin la personalitad da Raffaele. Sia relaziun cun ils geniturs resta resalvada, mo darar ha il cumponist plidau duront sia veta dad els. Las relaziuns familiaras engreviadas han formau il giuven Raffaele sco carstgaun serraui, introvertius, senza con-



tact cun siu ambient, isolaus, senza ragischs e ligioms cun la societad, nuncapius da ses concarstgauns. Giudlunder ha el pitii sia veta – era sch'el plidava buca savens da quei. Gia da giuven sefuorma en el igl individualist che sempatscha da negin. Ed el resta ledis sia veta – perquei ch'ei pareva ac el incunvegnet da sesentir obligaus enviers enzatgi auter. Siu character resta supiervis, aspers, renvionts, quasi inaccessible, melancolics ed amars. 1930 miera il bab. Ussa vegn el reimpatrisau sco burgheis grischun. Suentter la mort dil bab resta il contact cun la mumma fetg reducius – malgrad che

Raffaele d'Alessandro – sia entira veta en pitgiras materialas – sesenta obligaus pil beinstar dalla mumma ch'ei medemamein en pupira. Lezza miera 1946.

En casa paterna ha Raffaele mai anflau capientscha per sia musica, per siu talent e per la promoziun digl art. Ils geniturs scamondan schizun agl affon da cumponer, malgrad ch'el suna stupent violina e clavazin. Sco regal sin siu 15avel natalezi lubeschan ils geniturs puspei ad el la cumposiziun!

## Il musicist seformescha

Las scolas primaras e secundaras vi-  
seta Raffaele d'Alessandro a S. Gagl.  
Naturalmein ch'il giuven vul daventar  
musicist – mo la capientscha persuen-  
ter maunca cumpleinamein en casa pa-  
terna. Aschia sto el absolver in em-  
prendissadi commercial en ina fa-  
tschenta da cotgla. El s'engascha da-  
speras sco recensent da musica e se-  
scolescha sco pianist ed organist. Dapi  
1927 tscherca el in engaschament sco  
organist el marcau – mo malgrad sia  
musicalitad excepziunala ein quellas  
stentas adumbatten. Aschia resta el  
«truas e condemnaus» entochen 1932  
alla lavur da commerciant.

Il musicist damonda per susteniment fi-  
nanzial tier il departament d'educa-  
ziun, tier l'Associaziun svizra da cum-  
ponists ed era tier la Regenza gri-  
schuna – mo senza grond success. Fi-  
nalmein possibiliteschas ina futura –  
che resta enviers d'Alessandro adina  
anonima – in studi professiunal a Tu-  
ritg. Paul Müller daventa buca mo ma-  
gister per cuntrapunct, instrucziun da  
fuorma e harmonia, mobein era amitg  
e confident. D'Alessandro conquista il  
diplom d'organist, fa senza success ina  
emprova sco dirigent d'in chor e sco-  
last da musica – mo ironia e sarcasmus  
da siu character asper impedeschan in  
success – ed ussa senta el aunc dapli  
siu vegl desideri per la Frontscha, per  
Paris ch'ei da quei temps il center d'ar-  
tists e bohemiens! Paul Müller empu-  
nescha ils contacts cun il mund dils  
cumponists a Paris – ed ina barunessa  
hollandesa procura per las finanzas.

## Paris e las consequenzas

Dils 1934 sesanfla d'Alessandro ella  
metropola franzosa – in siemi daventa  
per el realitad. Sia scolasta ei la  
gronda dama dalla musica franzosa,  
Nadia Boulanger, che ha scolau in'en-  
tira generaziun dils pli gronds cumpon-  
ists dil 20avel tschentaner (p.ex.  
Aaron Copland, Jean François, Conrad  
Beck, Walter Piston – Dinu Lipatti, pia-  
nist, Igor Markevitch, dirigent). Nadia  
Boulanger capescha dad empalar spiri-  
talmein ed emoziunalmein il giuven e  
da sviluppar il talent dil cumponist,  
senza donnegiar la personalitad dil  
musicist, respectond sia individualitad  
exprimida. La scolasta surpren beinsa-  
vens aunc la funcziun dalla mumma –  
mo el resta reservaus.

A Paris s'entaupa d'Alessandro cun ils  
gronds cumponists e musicists da  
quella epoca – ina relaziun pli ferma ha  
el sulettamein cun igl organist Louis  
Vierne (1870–1937). La mort da Vierne  
disturba igl equiliber psichic d'Ales-  
sandro, el serenda differentas gadas a  
Leysin per reconvalescenza. 1940 sfor-

Mon cher d'Alessandro,  
Impossible de vous avoir au téléphone – alors, en  
hâte, ces quelques lignes – et voudrais tant vous  
soutenir – et rendre mon affection un peu active.  
C'est la manière d'une mère comme la mienne, de  
ne pouvoir prouver à coup sûr que l'on aime sa petite  
mais peut-être trouverez vous tout de même  
un peu de douceur à savoir combien votre  
présence a de prix pour moi & tout être un  
tel musicien, fait tant d'amitié pour vous –  
et dans ma grande détresse, cela me fait  
tant de bien que de pouvoir donner une si  
vraie confiance à un "jeune", j'aurais été  
si heureuse d'avoir un fils comme vous,  
Je suis trop fatiguée pour vous écrire  
longuement, mais – ce qui m'est du cœur  
va je vous, au cœur.  
Votre vieille amie  
Nadia Boulanger

22 mai 1936

za la situaziun politica d'Alessandro da  
returnar en Svizra.

### Retuorn ella patria

Ussa daventa Lausanne sia dimora. El  
resta leu entochen sia mort. Suletta-  
mein cun agid da paucs amitgs restan il  
quita existenzial e la miseria mate-  
riala supportabels. Viver sco cumpon-  
ist liber va buca da sesez – cunzun cu  
la habilitad da scaffir e tgirar contacts  
maunca! Quei promova l'isolaziun in-  
terna. D'Alessandro vegn engaschus  
al Radio Lausanne sco accompagnader  
– dasperas concertescha el surtut en  
Svizra franzosa.

Mo la «gronda carriera» e la dera-  
ziun da si'ovra van pei-ziop. Capeivel,  
pertgei la musica dil cumponist re-  
splenda era il character digl autur: dira  
sc'in granit, privada da sentiments

trumponts e superficials. Ulteriuramein  
ein ils onns d'uiara tut auter che favo-  
reivels agl art: il squetsch e l'ediziun  
dils preludis op. 30, ina dallas ovras  
principalas, vegnan refusai, malgrad  
l'intervenziun dil grond pianist Walter  
Gieseking ch'era s'exprimius entusia-  
sticamein sur quella composiziun. Las  
casas edituras recamondan a d'Ales-  
sandro da scriver ovras meins volumi-  
nusas che drovien dameins pupi da  
stampar! Ulteriuramein giavischan ils  
editurs ch'el fetschi concessiuns al  
publicum entras crear ovras pli lev  
capeivlas e pli facilas per ils interprets.

Mo d'Alessandro era buca il tip da con-  
cessiuns al publicum ed alla societad  
burgheisa – plitost prefereva el miseria  
e pupira. E concessiuns als interprets  
eran nunimaginablas per el ch'era sez  
in pianist admirabel e cun tecnica  
perfetga.

36

10) D. dalla ventireivla

Tuttina han ils onns curonta era purtau a d'Alessandro enqual radi da ventira: entgins dils gronds musicists da renum mundial interpreteschan entginas ovras, aschia Ernest Ansermet, Paul Klecky, Günther Wand e.a. E culs musicists svizzers Conrad Beck – da quei temps tier Radio Basilea – ed il dirigent Paul Sacher cun attituda da mecenat, ha d'Alessandro anflau fautors plein capientscha. Mo il cumbat existenzial resta. El pretenda meinsvart digl artist humiliaziun, affrunt, mudestiadad! In protocol dil Cussegl Pign dils 24 da december 1949 secloma «... der in Lausanne wohnhafte Komponist Raffaele d'Alessandro von Chur und Says (hat) um Bewilligung einer Zuwendung für die Ausarbeitung einer Orchester-Suite

ersucht ... Ohne Unterstützung aber könne er sich der Arbeit nicht widmen. Er gehöre zu den fähigsten Komponisten. Die Aufführung eines seiner symphonischen Werke in Köln sei sehr gut rezensiert worden. Er betätige sich auch als Pianist, doch seien seine Einkünfte unzureichend. Das eidg. Departement des Innern sei in Berücksichtigung der schwierigen ökonomischen Lage und der Begabung des Komponisten bereit, die Hälfte der nötigen Summe von Fr. 2000.–, also Fr. 1000.–, zu bewilligen, unter der Voraussetzung, dass der Heimatkanton die andere Hälfte übernehme.»

Il Cussegl Pign conceda in credit da frs. 1000.– ord il fondo dalla lotteria nazionala! Ils melli francs ord beinvulien-

tscha guvernamentala laian nescher la «Suite grischuna», ina dallas capo-ovras da d'Alessandro!

## Madirezia prematura

Mo la pupira resta. Ils anno 50 dat d'Alessandro la preferenza a si'activitad sco pianist e renunzia in techet alla cumposiziun.

Sco pianist seprenta el en Svizra, Frontscha, Spagna, Belgia, Gronda Britannia e Tiaratudestga. Mo d'Alessandro ei buca in pianist extrovertiu e da bravura, plitost ei la musicalitad discreta, l'intimitad, las valurs atmosfericas sia fermezia. Denton quellas qualitads quantan da meins tier la massa. Quellas valurs semuossan en siu repertori preferiu: Haydn, dals romantichers sulettamein Schubert (!), ils impressiunists franzos, atgnas cumposiziuns – e lu surtut Mozart. Il genius da Salzburg era siu ideal, in ideal nuncontonschibel. Cun admiraziun, quasi adoraziun, plaidd d'Alessandro da Mozart: «Per mei contonscha la musica sia culminaziun cun Mozart. Ord biars motifs: perquei che tier el penetrescha adina puspei, e malgrad tut, il sulegl: ... perquei che sia musica ei buca filosofia, mobein semplamein musica. Forsa fascinescha la musica da Mozart mei aschi fetg, perquei che jeu – cunquei che jeu sun negin Mozart – hai aunc buca realisau in'ovra che resplenda quei ch'el posseda da natira: il sublim-affonil, igl egl che ri era cu l'auter bragia ... Jeu sperel da s'approximar a siu ideal aunc avon che mi'ossa entscheiva a clappergnar.»

Igl ei symptomatic che d'Alessandro interpretescha sco davos'ovra en siu cantun d'origin il concert per clavazin KV 488 da Mozart: ils 7 d'october 1955 ella Casa populara a Cuera – ensemen cun igl ensemble cameristic da Turitg ed il dirigent Rätö Tschupp.

Las cumposiziuns dils davos onns sefan plitost scartas: in tozzel en nov onns! Mo biaras ein ovras meisterilas da madirezia; sco la «Suite grischuna», il tierz concert per clavazin ed orchestra (che d'Alessandro interpretescha 1952 cun Schuricht a Genevra), la pantomima da balett «Isa persa», il secund quartett per instruments da corda, ils concerts per fagott e per oboa. Ina sequenza serrada d'ovras meisterilas sco mai avon tier d'Alessandro.

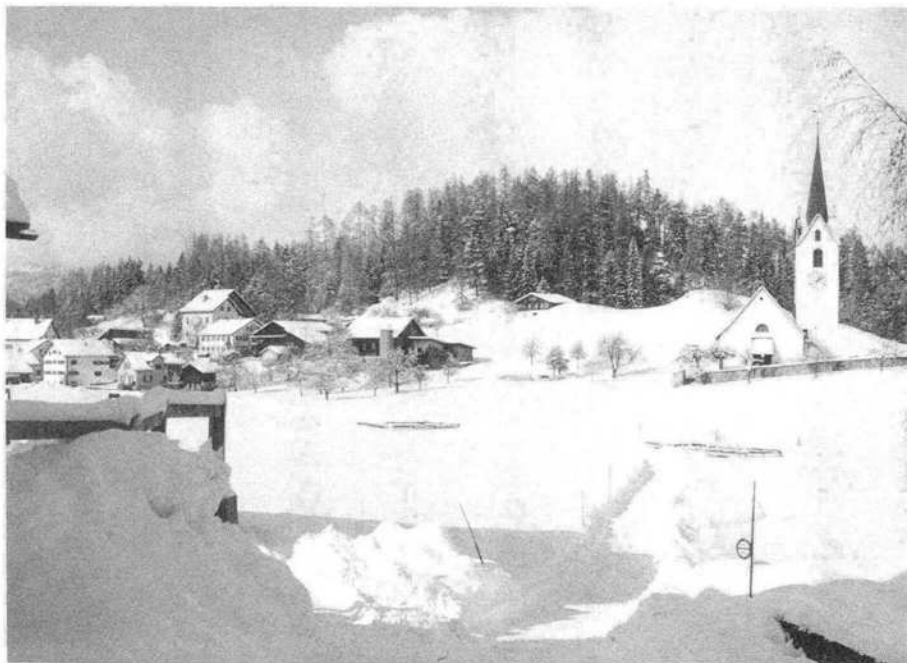
Mo ils process creativs digl art maglian vid la sostanza dil cumponist – els consumeschan. La mort s'avischina aspramein – ina sperdita da saung suenter ina ruptura dall'aorta metta fin ad ina veta d'in artist graziau e muder-giau. Igl ei il di da siu 48avel natalezi, ils 17 da mars 1959.

## D'Alessandro ed il Grischun

Ils ligioms familiars han menau d'Alessandro savens el Grischun. Naturalmein che la natira d'Alessandro ha era cheu buca lubiu in vast cerchel dad amitgs. En mintga cass passentava d'Alessandro cun predilecziun siu temps da vacanzas e reconvalescenza a Versomi tier Fritz Belina, in descendent d'in politicher da sindicat emigraus ord la Tschecoslovachia. Belina ei daventaus amitg e confident. A Versomi ha d'Alessandro anflau surtut confidanza – e duront il temps da sia dimora era liberaziun dil darschalet finanziel e material. Mo il contact cun la populaziun da Versomi resta restrenschius sin paucas persunas. Sia individualitad era memia infirmida.

La relaziun da d'Alessandro cun il Grischun anfla resun en treis da sias ovras: en l'opera nunfinida «Jürg Jenatsch», ella pantomima da balett «Isla persa» ed en la «Suita grischuna».

«Jürg Jenatsch», tenor in libretto dil scolast da Tusaun Hans Mohler, ei restada in fragment. D'Alessandro aveva pauc interess per quella fuorma digl art e s'interessava plitost per la fuorma cameristica. Ulteriuramein era mintga collaboraziun cun in librettist engreviada gia da siu character enneu. Ils quater preludis orchestrais dils singuls acts formescha d'Alessandro pli tard a sia sinfonia op. 72.



Il vitg da Versomi

«Isla persa» ei ina pantomima da balett che cuntegn ina détga mitologica ord il Grischun. La prem'audiziun a Heidelberg ei stada in success – e quei opus munta in'enrihida dil repertori usitau dallas tribunas internaziunalas.

In'ovra tut speciala gartegia a d'Alessandro cun sia «Suita grischuna» op. 69. La partitura dalla suite en quater moviments cuntegn la suandonta anno-

taziun dil cumponist: «Les mélodies sur lesquelles cette Suite est construite sont extraits de 'La Consolaziun dall'Olma Devoziusa', recueil de chants liturgiques catholiques employé dans les vallées grisonnes (Suisse) de langue romanche.» D'Alessandro che plidava oreifer nies romontsch ha integrat sin moda meisterila nies scazi da melodias religiusas en ina grondiusa ovra dalla litteratura musicala.

## Suita grischuna

### 1. Ouverture (♩ = 100)

Allegro marcato



### 2. Récitatif (♩ = 92)

Improvisato



## Extract dil register d'ovras

(senza ovras da giuventetgna)

- op. 30 24 preludis per clavazin (1940/41)
- op. 40 sonata nr. 3 per clavazin (1941/42)
- op. 46 sonata per flauta e clavazin (1942)

- op. 51 sinfonietta per instruments da corda (1944)
- op. 57 concerto grosso (1946)
- op. 59 fantasia per clavazin (1947)
- op. 66 12 studis (études) per clavazin (1949)
- op. 69 suite grischuna (1950)

- op. 71 Isla persa (1951)
- op. 73 quartett nr. 2 per instruments a corda (1953)
- op. 75 concert per fagott ed orchester a corda (1956)
- op. 78 Tema variato (1957)
- op. 79 concert per oboa ed orchester a cordas (1959)





